

Терпсіхора

Геродот

Геродот

Історії в дев'яти книгах

Книга V

Терпсіхора

Переклад А.Білецького

1. Перси(1), яких Дарій залишив у Європі з стратегом Мегаоазом, спершу підкорили геллеспонтійських еллінів із Перінта, які не хотіли підкоритися Дарієві, але перед тим їх поплундрували пайони. Отже, ці пайони (3) з берегів Стрімону одержали оракул від бога піти походом на Перінт, і якщо перінтяни виступлять проти них і викличуть їх на бій, викрикуючи їхнє ім'я, тоді їм слід напасти на них, а якщо не закличуть голосно, тоді не слід на них нападати. Так і зробили пайони. І коли вишикувалися навпроти них перінтяни в передмісті, викликали їх на бій і там стався потрійний двобій: людини з людиною, коня з конем і собаки з собакою. В перших двох сутичках перемогли перінтяни і, радіючи, почали співати паян (4). Тоді пайони зробили висновок, що саме про це їм було сказано в оракулі і, я гадаю, сказали один одному: "Тепер здійснюється сказане богом, тепер уже наша справа". Так напали пайони на перінтян (5), які співали паян, розбили їх вщент і лише небагатьох залишили живими.

2. Отже, так зробили пайони за давніх часів. Проте тоді, хоч перінтяни воювали відважно, б'ючись за свою свободу, перси на чолі з Мегаба-зом, перевершуючи перінтян числом, подолали їх. І скоро заволодів Мегабаз Перінтом, він обійшов із своїм військом Фракію(1) і підкорив цареві персів усі міста і всі народи тих країв. Бо такий наказ він мав від Дарія: підкорити Фракію.

3. Після індійців, звичайно, найчисленнішим народом на світі є фракійці(1). І я гадаю, якби ними керував хтось один, або коли б усі вони були згодні між собою, вони були б непереможні і незрівнянно могутніми, ніж усі інші народи. Але це неможливо і в них нема засобу досягти цього. І саме через це фракійці слабкі. Вони мають різні назви в залежності від місця, де вони мешкають, але всі вони мають майже однакові звичаї, за винятком гетів і травсів і тих, що мешкають на півночі від крестонайців (2).

4. Про те, що роблять гети, які вважають себе безсмертними, я вже розповів. Щодо травсів, то всі їхні звичаї такі самі, як у всіх інших фракійців, лише тоді, коли народжується або помирає людина, вони роблять ось що(1). Коли народжується хтось, його родичі сидять навколо нього і оплакують його, зважаючи на ті муки, що йому доведеться пережити в майбутньому, якщо йому вже довелося почати жити, і перелічують усі людські страждання, але того, хто помер, його ховають, закопуючи в землю, і жартуючи, і радіючи, і перелічують від скількох страждань він тепер

визволився і тепер став остаточно щасливим.

6. А ті, що мешкають на півночі від крестонайців, мають такі звичаї. Кожен із них має багатьох жінок. Отже, коли хтось із них помирає, починають палко сперечатися його жінки і його приятелі також виявляють велику зацікавленість щодо цього, яку з жінок покійний чоловік кохав найбільше. І яку нарешті обирають, це для неї велика честь, її розхвалюють чоловіки разом із жінками і потім найбільш близький її родич зарізує її на могилі покійного чоловіка. Він зарізує її і її ховають разом із її чоловіком, а інші, яких не було обрано, вважають це для себе за велике нещастя, бо для них нема більшого сорому, ніж оцей.

6. Ще інші фракійці мають такий звичай: вони продають своїх дітей в інші країни, а своїх дівчат, вони не оберігають, але дозволяють їм спілкуватися з якими вони хочуть чоловіками. Проте своїх жінок вони тримають під суворим наглядом і купують собі жінок від їхніх батьків за багато грошей. Вони вважають за ознаку шляхетності, коли хтось має на своєму тілі татуювання, а якщо хтось його не має, це вважається за негідне. За найкращу річ вони вважають неробство, а за зовсім принизливе заняття землеробство. Найпочеснішим вони вважають, коли хтось живе війною та розбоєм. Оце найважливіші їхні звичаї.

7. Серед богів вони шанують лише Арея, Діоніса та Артеміду(1). Проте їхні царі, окремо від усіх інших громадян, найбільш шанують серед усіх богів Гермеса і лише його ім'ям присягаються і твердять, що вони походять від нього.

8. Багатіїв їхньої країни вони ховають у такий спосіб(1): упродовж трьох днів виставляють померлого і зарізають усяких тварин і бенкетують, перед тим оплакавши його, згодом ховають його, або спляючи його, або якимось інакше, тобто закопують його в землю і насипають із землі курган, і влаштовують різні змагання, в яких найбільші нагороди дають, і це справедливо, тим, що перемогли в двобоях. У такий спосіб ховають померлих фракійці.

9. Що ж до країв, які розташовані ще далі на північ від цієї країни, ніхто не може напевне сказати, що за люди мешкають там, але там далі за Істром, здається, що є пустельна і безмежна країна. Єдині, що мешкають за Істром, про яких я спромігся одержати відомості, це ті, що називаються сігінни(1), і вони одягаються, як мідійці. Кажуть, що в їхніх коней усе тіло вкрито густою шерстю, а довжина волосин доходить до п'яти пальців, це маленькі коники з тупим писком і вони не витримують людини, але коли їх запрягають, то кажуть, що вони біжать як крилаті, і тому тубільці їздять на возах. їхня країна, кажуть, доходить аж до енетів Адріатики. Вони кажуть про себе, що вони переселенці з Мідії. Як саме вони могли стати переселенцями з Мідії, я не можу пояснити, але за давніх часів усе могло бути. Хоч як там було, сігіннами називають їх лігури, що мешкають вище від Массалії дрібних торгівців, а кіпріоти так називають списи.

10. Як кажуть фракійці, в краях за Істром дуже багато бджіл(1) і через це туди ніхто не може пройти. Проте я не йму віри цим їхнім словам, бо комахи цього роду, як ми знаємо, не переносять холоду, але я маю думку, що краї, розташовані за Великою

Ведмедицею, через надмірний холод не залюднені. Отаке можна сказати про ту країну. Хоч як там є, Мегабаз почав завойовувати для персів приморські області цієї країни.

11. Отже, Дарій, щойно перейшов через Геллеспонт і прибув до Сардів, згадав про те добро, що йому зробив мілетянин Гістіай і про ту пораду, що йому дав Коес із Мітілени, і запросив їх до Сардів і запитав їх, що вони хочуть, щоб він їм зробив. Проте оскільки Гістіай був тираном у Мілеті і не хотів ще десь бути тираном, він попросив для себе Міркін у Гедоніді(1), бо хотів там побудувати місто. Отже, він попросив для себе цю місцевість, а Коес, який не був тираном, але простим обивателем, попросив в Дарія поставити його тираном Мітілени. Коли з обома справа закінчилася, кожен із них вирушив до обраних ними місць.

12. Тепер щодо Дарія, то сталося так, що він забажав наказати Мегабазові завоювати Пайонію і переселити пайонійців(1) із Європи в Азію. А сталося ось що: було двоє пайонійців, один Пірг, а другий Мантій, які тоді, коли Дарій повернувся до Азії, забажали бути тиранами в Пайонії і для цього прибули в Сарди, взявши з собою свою сестру, високу на зріст і вродливу. Вони виждали час, коли Дарій сидів на своєму троні в передмісті лідійського міста, і зробили ось що: вони якнайкраще причепурили свою сестру і послали її за водою. На голові вона несла посудину, а на вуздечці, прив'язаній до її руки, вела за собою коня і водночас прядла льон. Коли проходила ця жінка перед Дарієм, він звернув на неї увагу, бо поведінка цієї жінки не нагадувала поведінки ні перських, ні лідійських, ні якихсь інших жінок Азії. Коли вона звернула його увагу на себе, він послав своїх списоносців, наказавши їм спостерегти, що там робитиме з конем ця жінка. Вони звичайно пішли за нею, а вона, прийшовши до річки, напоїла коня, а напоївши його, наповнила посудину водою і пішла тим самим шляхом із посудиною на голові, ведучи за собою на вуздечці, прив'язаної до її руки, коня і обертаючи своє веретено.

13. Дарієві здалося дуже дивним те, про що його повідомили його наглядачі і те, що сам він бачив, і він наказав привести до себе цю жінку. Щойно її привели, як з'явилися і її брати, які зблизька стежили за тим, що відбувалося. Дарій спитав її, звідки вона, а юнаки відповіли, що вона їхня сестра, а вони пайонійці. Дарій знову спитав, що це за люди пайонійці і в якому краю землі вони мешкають, і чого вони хочуть, прибувши в Сарди. Вони пояснили йому, що прийшли, щоб передатися йому і що Пайонія та її міста недалеко від ріки Стрімону, а Стрімон недалеко від Геллеспонту і що пайонійці це тевкри(1), які переселилися з Трої. Про все це вони розповіли йому докладно, а він запитав їх, чи всі жінки в їхній країні такі працюючі. І на його запитання вони, не вагаючись, відповіли, що звичайно всі вони такі і щоб показати йому це, вони оце підстроїли.

14. Тоді Дарій написав листа Мегабазові, якого він призначив стратегом у Фракії, і наказав йому вивести пайонійців із їхніх домівок і привести до нього і їх самих, і їхніх дітей та їхніх жінок. І тоді негайно вирушив у путь вершник, щоб переказати доручення в Геллеспонт, перетяв протоку і передав листа Мегабазові. Той його прочитав, узяв собі проводарів із Фракії і вирушив у похід на пайонійців.

15. Коли пайонійці довідалися, що перси йдуть у похід на них, вони зібрали всі свої сили і попрямували до моря, гадаючи, що перси з того боку нападуть на них. Отже, пайонійці були готові відбити напад Мега-базового війська, але перси довідалися, що пайонійці зосередили свої сили і чекали нападу з боку моря на їхню країну, і через це взяли проводарів і пішли суходільним шляхом і так, що їх не помітили пайонійці. Вони напали на їхні міста, де не було чоловіків, і через те, що там не було захисників, легко, напавши на них, заволоділи ними. А пайонійці, дізнавшись, що їхні міста здобуто, одразу розбіглися, кожен пішов до себе і почали піддаватися персам. Отже, так усі племена пайонійців, сіріопайонів і пайоплів, і тих, що живуть до озера Прасіади, виселили з їхніх домівок і переселили в Азію.

16. Проте ті, що були коло гори Пангайон і коло Доберів, і Агріанів, і Одомантів, і навколо того озера Прасіади, зовсім не підкорилися Мегабазові. Проте він спробував поневолити і тих, які живуть на озері. Ось як вони живуть: на середині озера поставлено помости, прикріплені до високих паль, а з боку суходолу вони мають вузький прохід через місток. Палі, що підтримують помости за давніх часів, я гадаю, їх ставили спільно всі громадяни, але пізніше вони завели собі звичай і тепер ставлять у такий спосіб: вони приносять їх із однієї гори, яка називається Орбел, причому господар для кожної своєї жінки, що він бере собі, встромлює три палі, а кожен із них має багато жінок. А їхні житла ось які: в кожного з них є хатина на помості, де він живе, а в помості в нього ще є дверцята, що відчиняються під помостом в озеро. Малих дітлахів вони прив'язують мотузком за ногу, побоюючися, щоб не впали у воду. Своїм коням і в'ючним тваринам замість сіна вони дають рибу. А там стільки риби, що досить у дверцята спустити порожній кошик на мотузці і трохи піддержати його у воді, і потім витягти його, як він наповнюється рибою. Та риба в них двох гатунків і їх називають папроками та тилонами.

17. Отже, пайонійців, яких він підкорив, він переселив до Азії, а сам Мегабаз, підкоривши пайонійців, послав вісників до Македонії, семеро персів із тих, що після нього були найвидатнішими у війську. Він послав їх до Амінта зажадати від нього землі та води для царя Дарія. Від озера Прасіади до Македонії є дуже короткий шлях(1). Отже, спершу за озером є копальня, з якої згодом, після згаданої події Александр одержував щодня цілий талант срібла, а за копальнею, пройшовши гору, що називається Дісорон, уже розташована Македонія.

18. Перси, послані до Амінта, скоро прибули, прийшли до нього і зажадали землі та води для царя Дарія. Він дав їм і те й інше і запросив їх усіх до себе в гості, і, приготувавши розкішну вечерю, прийняв їх дуже люб'язно. Проте, коли вони попоїли, вони почали змагатися, хто вип'є найбільше, і тоді сказали перси: "Слухай, Македонцю, ми перси маємо звичай, коли влаштовуємо якусь пишну вечерю, тоді саджаємо поряд із нами наших наложниць і наших законних жінок. А ти, хоч виявив таку гостинність і так щедро почастував нас, і дав землю та воду цареві Дарію, пристосуйся до нашого звичаю". На це відповів їм Амінт: "О перси, треба вам сказати, що в нас нема такого звичаю, в нас чоловіки їдять окремо від жінок, але оскільки ви, наші владарі, бажаєте

цього, так воно і буде для вас". Отак відповів їм Амінт і покликав, щоб прийшли жінки, і коли вони прибули на запрошення, то сіли в ряд навпроти персів. Коли перси побачили гарних жінок, то почали казати Амінтові, що він зробив негаразд: бо було б краще, аби зовсім не приходили жінки, ніж тепер, коли вони прийшли і сидять там навпроти них, а не поряд із ними і лише своїм виглядом колють їм очі. Що ж було робити Амінтові. Він дав наказ жінкам сісти поряд із персами. Але коли жінки зробили так за його наказом, одразу перси, що випили досить зайвого, почали хапати жінок за груді, а хтось намагався і цілуватися з ними.

19. Побачивши це, Амінт розгубився, бо дуже боявся персів і намагався зберігати холоднокров'я. Проте його син Александр, який був там присутній і бачив усе це, будучи молодим і не маючи життєвого досвіду, не міг стриматися і в обуренні сказав Амінтові: "Батьку! Що ти сидиш тут, чи варто це в твоєму віці? Піди відпочинь, не залишайся на бенкеті, а я зостанусь тут і дам гостям усе, що їм потрібне". З цих слів Амінт зрозумів, що Александр задумав зробити щось лихого і сказав йому: "Сине мій, із твоїх слів я зрозумів, що ти запалав і гнів тебе пече, і через це хочеш мене прогнати, і зробити хтозна-що. А я прошу тебе: не роби нічого, такого і не вражай оцих людей, і не загуби нас, але зноси терпляче все, що бачиш, а щодо мене, то я послухаюся тебе і віддалюся".

20. Ледве звернувся до нього з цим проханням Амінт, як Александр сказав персам: "Ці жінки, чужинці, цілком у вашому розпорядженні, якщо хочете, можете злягатися, звичайно, з тими, що вам подобаються. Про це ви самі нам скажете. Проте тепер, оскільки наближується вже час лягати спати, і я бачу, що ви вже досить випили всього та попоїли, якщо буде ваша ласка, відпустіть звідси жінок, щоб вони скупалися, а коли вони скупаються, ви візьмете їх знову до себе". Так він сказав і оскільки з ним погодилися й перси, він відвів жінок до жіночої половини, а сам Александр одяг у жіночі вбрання кілька безбородих юнаків, стількох, скільки було жінок, дав їм кинджали і привів їх до спочивальні, сказавши персам: "Тепер, о перси, здається, що нічого вам не бракує з пригощання, яке ми вам зробили, бо все, що в нас було, ми віддали у ваше розпорядження, все, що ми могли вам запропонувати, бо, навіть, і це найбільше за все, ми віддали вам наших матерів та наших сестер, аби ви переконалися в тому, що ми ставимося до вас із усією шанобою, на яку ви, звичайно, заслуговуєте, і ще для того, аби ви переказали Цареві, який вас послав, що еллін, владар Македонії, приязно прийняв вас, щодо частування і щодо ліжка". Так сказав Александр і посадив біля кожного перса македонського юнака, ніби то була жінка, а вони ледве перси спробували їх обняти, позаколювали їх.

21. Отож і вони загинули лютою смертю самі та їхній почет, бо вони прибули і з возами, і з слугами, і з усякими манатками. Отже, все це зникло разом із ними. Але згодом за деякий час перси почали наполегливо розшукувати цих людей і Александр своєї кмітливості зумів припинити їхні розшуки, давши їм багато грошей, а також і свою сестру, на ім'я Гігайя. Все це Александр дав одному персові Бубару(1), стратегові тих, котрі розшукували людей, що загинули, і так він затер цю справу. І так смерть цих

персів не була викрита і остаточно замовчана (2).

22. Те, що нащадки Пердікки елліни, як самі вони твердять, я і сам знаю, і так воно і є, і я це доведу в наступних розділах, що вони елліни. Між іншим це довели і улаштовувачі еллінських олімпійських змагань(1). Отже, коли Александр захотів узяти участь у них як атлет і саме для цього прибув до Олімпії, його суперники, еллінські бігуни, хотіли не допустити його, посилаючись на те, що змагання не для змагальників варварів, а лише для еллінів. Проте, коли Александр довів, що він аргосець (2), тоді було вирішено, що він справді еллін і в змаганні бігунів він прийшов разом із першим із них (3). Так воно сталося.

23. Мегабаз, ведучи пайонійців, прибув до Геллеспонту і звідти перейшов на протилежний берег і дійшов до Сардів. Проте мілетець Гістіай(1) уже почав обводити муром те місце, котре попросив для себе і одержав його як подарунок від Дарія і як винагороду за те, що охороняв міст, а місце це називалося Міркін на березі ріки Стрімону, а коли про це довідався Мегабаз, про те, що робив Гістіай, одразу як прибув із пайонійцями до Сардів, він сказав Дарієві: "О царю! Що це ти зробив, дозволивши еллінові, діяльному та розумному, побудувати місто у Фракії і володіти їм у місцевості, де є багато будівельного лісу, як і багато дерев для весел, а ще й копальні срібла, де там навколо живуть численні елліни та варвари, які, коли матимуть проводаря і що він їм накаже, чи то вночі, чи то вдень, усе це зроблять? Отже, цій людині ти не дозволяй продовжувати те, що вона робить, щоб тобі не довелося вести війну в твоїй державі. Поклич його в якийсь делікатний спосіб до себе і припини його заходи. А коли він буде в твоїх руках, зроби так, щоб він більше вже не повернувся до еллінів".

24. Цими словами Мегабаз легко переконав Дарія, бо той вирішив, що мегабазові припущення правильні про те, що може статися. Потім Дарій послав вісника до Міркіна з таким наказом: "Гістіае! Я покликав тебе до себе, ось із якого приводу: щойно я повернувся з Скіфії і очі мої не бачили тебе, нічого я за цей час так не бажав, як побачити тебе і порозмовляти з тобою, і це тому, що я зрозумів, що нема дорожчійшої речі, крім розумного і відданого друга, а в тебе є і те й інше, і це я можу довести щодо мого становища. А тепер, оскільки ти добре зробив прибувши, я пропоную тобі таке: покинь Мілет і твоє новопобудоване місто у Фракії, і приїжджай до мене в Суси, і володій усім тим, чим я володію, і будь моїм співтрапезником і радником"(1).

25. Так сказав Дарій, потім призначив сатрапом Сардів свого брата від спільного батька, Артаферна(1), і вирушив до Сусів. Стратегом (2) тих, що мешкають на узбережжі, він призначив Отана. Його батька Сісамна, який був царським суддею, цар Камбіс, через те, що він брав хабарі і виніс несправедливе рішення, наказав зарізати, здерти з нього шкіру з голови до ніг (3), а потім, коли його так обдерли, з його шкіри понарізували ремені і натягли їх на крісло, на якому сидів Сісамн і правив суд, і, коли їх натягли, Дарій замість Сісамна, якого він наказав убити й обідрати, призначив суддею його сина і наказав йому не забувати, на якому кріслі він сидить і судить.

26. Отже, цей Отан, який сидів на згаданому кріслі, і який заступив Мегабаза на

посаді стратега, оволодів Візантієм(1), Калхедоном, оволодів ще Антандром, тим, що в Троаді, оволодів Лампонеєм(2), і взявши кораблі від лесбосців, оволодів Лемносом та Імбросом, а на той час на обох цих островах ще мешкали пеласги.

27. Отже, щодо цих, то лемносці відважно воювали, але обороняючись були переможені. Над тими, що врятувалися, перси поставили правителем Лікарета, брата Меандрія, що став царем на Самосі. Цей Лікарет помер, будучи правителем на Лемносі (...)(1). Причина цього була така: він обертав усіх на рабів і продавав, одних обвинувачуючи в дезертирстві під час походу проти скіфів, а інших — у тому, ніби вони нападали на Дарієве військо, коли воно поверталось з Скіфії.

28. Згодом якось полагодилися справи але іонійці вдруге (2) зазнали лиха через Наксос і Мілет. По-перше, Наксос вирізнявся серед інших островів своїм добробутом, а по-друге, на той час саме Мілет перебував у найбільшому розквіті(3), і не лише це, але він був і окрасою всієї Іонії. Проте перед цим за два покоління людей через громадянські війни, що були там, він страшенно занепадав до того, як паросці відновили порядок, бо саме їх із усіх еллінів брали своїми посередниками мілетяни.

29. І ось як їх замирили паросці: прибули до Мілета як їхні представники найкращі їхні громадяни і, побачивши великий господарський занепад країни, сказали, що хочуть відвідати мілетську округу. Коли вони її об'їздили, бачачи серед загального запустіння країни якесь добре оброблене поле, одразу записували ім'я його власника. Так вони об'їздили всю країну і нечасто знаходили такі поля і повернулися до міста, скликали загальні збори і приймали рішення, щоб керували країною ті, чий поля були добре оброблені, бо вони гадають, що ці люди дбатимуть про суспільні справи так добре, як і про свої власні, а іншим мілетянам, які перед тим сварилися між собою, вони наказали слухатися тих, що добре господарювали.

30. В такий спосіб паросці відновили порядок у Мілеті. Проте згодом через оці міста почалися нещастя Іонії і це сталося так. Із Наксосу демократи вигнали деяких "товстопузих"(1) і ці вигнанці прибули до Мілета. На той час правителем Мілета був Арістагор, син Молпагора, зять і брат у перших Гістіайя, сина Лісагора, того, що його Дарій затримав у себе в Сусах. Адже тираном Мілета був цей Гістіай, а коли прибули наксосці, його друзі, він був у Сусах. Прибувши в Мілет, вони попросили Арістагора, якщо було б можливе, дати їм якусь військову допомогу, щоб вони з нею повернулися на батьківщину. Він розміркував, що коли з його допомогою вони повернуться на батьківщину, він стане владарем Наксосу і, пославшись на дружбу, яка зв'язує його з Гістіайєм, запропонував їм таке: "Я сам не можу поручитися, що дам вам таку військову допомогу, щоб ви з нею змогли повернутися до вашої країни, якщо цього не захочуть наксосці, що володіють містом, бо я знаю, що наксосці мають вісім тисяч гоплітів (2) і багато військових кораблів. Проте я використаю все можливе і знайду якийсь засіб. Ось що спало мені на думку: Артафрен — мій приятель, а цей Артафрен — Гістаспів син і брат царя Дарія, і він є правителем усіх приморських міст Азії, в нього багато війська і великий флот. Отже, я гадаю, зробить для нас те, чого ми хочемо". Коли наксосці почули це, то доручили йому зробити це якомога краще і сказали, що

беруть на себе витрати на похід і дадуть дари і це тому, що плекають багато надій, що скоро вони з'являться на Наксо-сі. Наксосці зроблять усе, що вони їм накажуть, а також і інші ост-рів'яни, бо ще жоден острів не перебуває під владою Дарія.

31. Прибувши в Сарди, Арістагор сказав Артафренові, що Наксос, острів хоч не дуже великий, але взагалі прекрасний і багатий, розташований поблизу Іонії, і на ньому є чимало корисних речей і рабів. "Отже, ти виступи в похід на цей острів, щоб повернути вигнаних звідти. І якщо ти це зробиш, по-перше, я передам тобі багато різного майна, крім витрат на похід (бо цілком правильно, щоб я, який запросив тебе, заплатив за це), крім того, ти додаси до володінь Царя і сам Наксос, і залежні від нього острови(1), Парос і Андрос, і ще інші острови, які називаються Кікладами. І базуючись на цих островах, ти безперешкодно нападеш на Евбею, що є великим і багатим островом, не меншим за Кіпр (2), і дуже легко їм можна заволодіти. Досить ставити військових кораблів, щоб захопити всі ці острови". Артафрен відповів йому: "Ти пропонуєш корисне для царської родини і все, що ти радиш, це правильно, за винятком числа кораблів. Замість сотні до весни в мене будуть готовими дві сотні кораблів. Треба лише, щоб цю справу затвердив Цар".

32. Отже, Арістагор, ледве почув такі слова, сповнений радощів, повернувся до Мілета, а Артафрен послав вісника до Сусів і повідомив Царя про те, що запропонував Арістагор. Усе це схвалив і сам Дарій і наказав підготувати двісті трієр і дуже багато персів та союзників, і призначив їхнім стратегом одного перса з роду Ахеменідів, Мегабата(1), свого брата у перших, а також і Дарія. Його дочку захотів пошлюбити Павсаній, Клеомбротів син, бо якщо правда те, що кажуть, він дуже хотів стати тираном Еллади (2). Призначивши стратегом Мегабата, Артафрен послав військо Арістагорові.

33. Мегабат, узявши з собою з Мілета Арістагора і військо іонійців та наксосців, удав нібито він пливе до Геллеспонту, але коли приплив на Хіос, причалив із своїм флотом у Кавкасах(1) із метою пропливти звідти з північним вітром до Наксосу. Але долі було завгодно, щоб не загинули наксосці через цей похід, і сталося так, коли Мегабат оглядав вартівників кораблів, на одному з кораблів не виявилося жодного вартівника. Тоді Мегабат, вважаючи це за велику провину, наказав своїм списоносцям пошукати і знайти стерничого цього корабля, якого звали Скілаком, щоб його просунули в долішній отвір для весел із головою назовні, а тілом усередині і так прив'язали. Коли так прив'язали Скілака, хтось пішов до

Арістагора і сказав йому, що їхнього друга міндійця Мегабат зв'язав і мордує. Тоді Арістагор пішов і попросив Перса розв'язати Скілака, але оскільки той не погодився, він сам пішов і визволив його. Довідавшись про це, Мегабат страшенно обурився і розпалився гнівом проти Арістагора. Тоді Арістагор сказав йому: "Яке тобі діло до цих людей? Хіба не послав тебе Артафрен, щоб ти послухався мене і плив, куди я накажу? Що ти втручаєшся до чужих справ?" Так сказав Арістагор. А Мегабат, розлючений цими словами, скоро настала ніч, послав на одному судні людей на Наксос (3), щоб вони з'ясували наксосцям із усіма подробицями, в якому становищі вони перебувають.

34. Наксосці зовсім не підозрювали, що цей похід скерований проти них. Проте, скоро вони про це дізналися, одразу перенесли в своє укріплене місто все своє майно з полів, запаслися їжею та питвом, чекаючи на облогу, і зміцнили міські мури. І вони готувалися, гадаючи, що незабаром буде війна. А ті інші, перепливши кораблями з Хіосу на Наксос, виступили проти ворогів, що вжили оборонних заходів, і протягом чотирьох місяців облягали місто. Проте, оскільки гроші, що привезли з собою перси, було витрачено, а і сам Арістагор додатково багато витратив грошей, а для облоги треба було ще більше, перси побудували для вигнанців із Наксосу укріплення і повернулися в Азію, зазнавши великих збитків.

35. Арістагор не зміг виконати свою обіцянку Артафренові. І ніби мало було цього, від нього зажадали відшкодування за витрати на похід, а крім того, він відчував страх через провал походу і через те, що він посварився з Мегабатом і побоювався, що його позбавлять тиранії в Мілеті. І оскільки він боявся всього цього, він надумав підняти повстання, бо сталося так, що прибув із Сусів посланець від Гістіайя з татуйованою головою і переказав Арістагорові, щоб той підняв повстання проти царя. Отже Гістіай хотів переказати Арістагорові про повстання, і не маючи іншого надійного засобу повідомити його, бо на всіх шляхах була сторожа(1), і через це він обголив голову одного з найбільш вірних своїх рабів, нататуював йому на голові літери, і зачекав, поки в нього знову відросло волосся. І щойно воно відросло, він послав його в Мілет і наказав йому, коли він прибуде в Мілет, сказати Арістагорові, щоб той обголив йому голову і уважно подивився на неї, а ната-туйовано там було, як я уже сказав вище, наказ підняти повстання. Таке зробив Гістіай, бо вважав для себе великим нещастям те, що його тримали в Сусах. А коли б піднялося повстання, він сподівався, що його послали б до моря, але якби в Мілеті не сталося б якоїсь ворохібні, то йому ніколи не довелося б повернутися туди.

36. Так гадав Гістіай і послав вісника. А на той час все це разом сталося з Арістагором. Отже, він почав міркувати з однодумцями і висловив їм власну думку і те, про що його повідомив Гістіай. Отже, коли всі інші одностайно висловилися за те, щоб підняти повстання, логограф Гекатай спершу відрадив їх виступити з війною проти царя персів, перелічивши їм всі народи, на які поширюється влада Дарія, і пославшись на його могутність. Але оскільки йому не пощастило, переконати їх, він дав їм іншу раду, як їм досягти владарювання на морі з їхніми кораблями. А це, продовжував він, не можна здійснити інакше (бо він знає, що сили мілетян обмежені), ніж захопивши скарби святилища Бранхідів, які подарував йому лідійський цар Крез(1), і тоді він сподівається, що вони стануть владарями моря, і в такий спосіб і вони матимуть досить грошей на воєнні витрати, і вороги не пограбують цих скарбів, а їх було дуже багато, як я уже повідомляв у моєму першому оповіданні(2). Але така пропозиція не була прийнята і, незважаючи на цю пропозицію, було вирішено підняти повстання і одному з них відпливти до Міунта, до війська, що повернулося з Наксосу і перебувало в Міунті, і спробувати захопити стратегів, які були на кораблях.

37. Із цією метою було послано Іатрагора і він хитрощами захопив Оліата, сина

Ібанолла(1) з Міласів, і Гістіая, сина Тімна з Термерів (2), і Коя, сина Ерксандра, якому Дарій подарував Мітілену, і Арістагора, сина Гераклеяда, Кімая і ще багатьох інших. Отже так Арістагор відкрито виступив із повстанням, маючи на думці багато заходів проти Дарія. І насамперед він скасував тиранію в Мілеті і завів там демократію з метою, щоб за ним охоче пішли мілетяни, приєднавшись до повстання. Згодом він зробив це саме в усій Іонії. Одних тиранів він вигнав, а інших, яких захопив на кораблях, що брали участь у поході проти Наксосу, він видав городянам, бажаючи, щоб вони встали на його бік, і кожного тирана він видав місту, де той був.

38. Скоро мітіленці взяли Коя, вигнали його з міста і закидали камінням. Проте кімейці відпустили на волю свого тирана і так само зробили з своїми колишніми тиранами більшість мешканців інших міст. Отже, владу тиранів було скасовано в іонійських містах. А мілетянин Арістагор, позбувшись тиранів, наказав мешканцям кожного міста обрати стратегів, а сам на трієрі відплив до Лакедемону, бо йому був потрібний сильний союзник.

39. В Спарті(1) Анаксандрід, син Леонта, вже не був царем, його вже не було в живих, а царську владу одержав син Анаксандріда Клеомен, але одержав її не завдяки своїм заслугам, але через своє походження. Анаксандрід мав за дружину дочку своєї сестри і дуже любив її, але в них не було дітей. Через цю обставину ефори (2) запросили його до себе і сказали: "Якщо ти не дбаєш про себе, ми не можемо бути байдужими щодо цього, дозволивши, щоб перестав існувати рід Еврістена. Отже, треба, щоб ти розлучився з жінкою, від якої в тебе нема дітей, і одружився б із іншою, і коли ти так зробиш, спартанці будуть задоволені тобою". Але він їм сказав, що не збирається зробити ні того, ні іншого, ні що вони дали йому добру пораду прогнати жінку, проти якої він не має скарг, і взяти собі іншу, про це він не хоче слухати.

40. Після такої його відповіді ефори і герусія порадилися між собою і запропонували Анаксандрідові таке: "Оскільки ми бачимо, що ти так кохаєш свою жінку, то ти зроби на догоду нам хоча б таке, бо інакше спартанцям доведеться вжити проти тебе інших заходів: ми не вимагаємо тепер, щоб ти прогнав свою жінку, живи з нею так, як ти і досі жив, але крім неї візьми собі ще іншу жінку, щоб та народила тобі дітей". Так вони казали і Анаксандрід погодився з ними, і в нього відтоді було дві жінки і два господарства всупереч звичаям Спарти.

41. Не минуло багато часу, як друга жінка, яка ввійшла в дім, народила цього Клеомена, про якого я згадав. І вона принесла на світ спадкоємця спартанського царя, а водночас перша жінка Анаксандріда, що перед тим не мала дітей, не знаю вже, як це сталося, так було завгодно долі, завагітніла. Але родичі другої жінки почали сумніватися в цьому і казали їй, ніби вона даремно хвалиться, а насправді хоче взяти собі замість своєї чужу дитину. І оскільки вони зняли галас навколо цього, коли наблизився час пологів, ефори, щоб перевірити це, пішли й встали навколо неї і стежили за нею, коли вона народжувала. А коли вона народила Доріея, одразу зачала Леоніда і після нього також і Клеомброт-та. Дехто каже, що Клеомброт і Леонід були близнята.

Проте друга жінка, дочка Прінетада, сина Демармена, крім Клеомена, вже не мала більше дітей.

42. Кажуть, що Клеомен не був спокійною людиною і до того ж був дуже оприскливим, а Доріей був у всьому першим серед своїх перевесників і був упевнений, що одержить царську владу відповідно до своєї гідності. Отже з такою певністю, коли помер Анаксандрід і лакедемонці за своїм звичаєм обрали своїм царем старшого з його синів Клеомена, Доріей, страшенно обурений цим і не бажаючи визнати царем Клеомена, зажадав від спартанців людей і вирішив заснувати колонію, не запитавши перед тим оракул від пророчого святилища в Дельфах(1), у якій країні йому слід було заснувати її, і не зробивши нічого з того, що належало зробити за звичаєм (2). І так він обурився, що вирушив на кораблі до Лівії, маючи за своїх провідників кількох терайців . Він прибув до Кініпа і заснував колонію в найгарнішому місці Лівії біля однієї річки. Але за два роки після того його вигнали звідти лівійські маки та карфагенці і він повернувся на Пелопоннес.

43. Тоді один елеонець(1), Антіхарій (2), порадив йому згідно з оракулами Лаія заснувати колонію "у країні Геракла", на Сіцилії, кажучи, що вся країна Еріка належить гераклідам, бо її придбав сам Геракл. Коли Доріей почув це, він вирушив до Дельфів спитати оракул від пророчого святилища, чи він візьме собі країну, до якої він має намір прибути. Піфія дала йому оракул, що він візьме її собі. Тоді Доріей узяв із собою військо, з яким він вирушив до Лівії, і поплив із ним у напрямі до Італії.

44. На той час, як кажуть самі сібаріти і їхній цар Тілій, вони збиралися піти в похід проти Кротона і кротонці дуже перелякалися і попросили Доріея допомогти їм, і коли вони досягли того, що просили, і Доріей узяв участь у поході проти сібаритів, і вони всі разом здобули Сібаріс(1). Так кажуть сібаріти, що це зробив Доріей та його прибічники, але кротонці наполягають на тому, ніби ніхто їм не допоміг у війні з сібарітами, крім елейського ворожбитя Каллія з роду Іаміддів, а він утік потай від Тілія, тирана сібаритів, і прибув до них, бо несприятливими виявилися жертвоприношення, які він улаштував під час війни проти Кротона.

45. Так розповідають кротонці. Кожен із них подає докази, які він має(1). Сібаріти кажуть, що Доріей побудував священну округу і храм, Що стоїть біля сухої ріки (2) Кратія, і він заснував його на честь Афін Кратії, коли він їм допоміг і заволодів містом. Крім того, як найважливіший доказ вони наводять смерть самого Доріея, оскільки він діяв усупереч оракулові і через це загинув, бо якби він не робив нічого поза своєю основною метою, для якої його було покликано, він оволодів би Ерікі-ною з її країною, оволодів би і мав би її, а не загинув би і сам і не загубив би своє військо. Крім того, кротонці наводять як доказ те, що елейцеві Каллію було дано багато привілеїв у країні кротонців, якими користувалися ще й за моїх часів нащадки Каллія, але самому Дорієєві та його нащадкам не було дано нічого. Проте, якщо справді Доріей допоміг сібарітам у їхній війні, то йому дали б далеко більше, ніж Каллієві. Отакі докази навели й ті й інші, і кожний вільний, кому вірити, на чий бік встати.

46. Разом із Дорієєм припливли й інші спартанці(1), Тессал і Парай-бат, і Келей, і

Еврілеонт, щоб заснувати колонію, але коли вони прибули разом із усім військом на Сіцілію, вони зазнали поразки в битві з фінікійцями та егестейцями і були перебиті. Від цього лиха врятувався лише Еврілеонт, єдиний із засновників колонії. Він зібрав усіх із війська, що врятувалися, і зайняв Міною(2), колонію селінунтців, і допоміг селі-нунтцям звільнитися від Пейтагора, їхнього тирана. Після того як він позбувся його, то захотів стати тираном у Селінунті і таки став ним, але не на довгий час, бо селінунтці підняли повстання і вбили його при вівтарі Зевса на площі, до якого він прибіг.

47. Слідом за Дорієм прибув і був убитий один із кротонців Філіпп, син Бутакіда, який одружився з дочкою сібаріта Телія, був вигнаний із Кротона і, не маючи щастя в цьому шлюбі, відплив на кораблі до Кірені і звідти продовжив похід на власній трієрі і за свої кошти на утримання війська. Він був олімпшіном і найуродливішим чоловіком серед своїх сучасників еллінів. За його красу його вшанували егестейці, як нікого іншого, бо на його могилі спорудили героон(1) і власкавлювали його жертвами.

48. Ось так помер Доріей, але коли б він міг замиритися з Клеоме-ном як царем(1) і залишився б у Спарті, то і сам став би царем лакедемон-ців, бо Клеомен не дуже довго перебував при владі і помер без нащадка чоловічої статі, і залишив по собі єдину дочку, яку звали Горго.

49. Отже, Арістагор, тиран Мілета, прибув до Спарті, коли там царював Клеомен, і зустрівся з ним, маючи при собі, як кажуть лакеде-монці(1), мідяну карту(2), де було накреслено всю землю, всі моря і всі ріки. Коли прийшов на побачення з Клеоме-ном Арістагор, він сказав: "Клеомене! Не дивуйся тому, що я з своєї власної волі прийшов сюди, бо тепер замість того, щоб бути вільними, сини іонійців є рабами. Це дуже прикро і це великий сором і для нас самих, але й для вас усіх інших, адже ви є гегемонами Еллади. Тепер я тебе заклинаю в ім'я всіх еллінських богів, визволи з рабства іонійців, які єдиної з вами крові. Це вам легко зробити, бо варвари не хоробрі, але вас ніхто не перевершує в хоробрості. І ось як вони воюють: із луками та короткими списами. На війну вони йдуть, маючи на собі штани і тіари на голові. Так їх одягнених та озброєних неважко перемогти. Крім того, ті, що мешкають на тому материку, мають стільки різних благ, скільки не мають усі інші, разом узяті, там є і золото, якщо почати з нього, і срібло, і мідь, і гаптовані вбрання, і в'ючна худоба, і раби. Все це ви можете мати, досить того, як ви це побажаєте. Як я вам це з'ясу, там живуть поряд один із одним такі народи. Сусідами цих іонійців є оці тут лідійці, які мешкають у плодотвірній країні та мають скільки завгодно золота і срібла (він казав це і показував на карті, де все це було накреслено, на тій, що він привіз із собою). Сусідами лідійців, продовжував Арістагор, є оці тут на сході фрігійці, в яких так багато отар, як ніде на світі, і так багато різних плодів. За фрігійцями йдуть каппадокійці, що їх ми називаємо сірійця-ми. Їхніми сусідами є кілікійці, які мешкають ось тут аж до цього моря, де є острів Кіпр. Усі вони виплачують щороку цареві данину в п'ятсот талантів. За кілікійцями безпосередньо йдуть отут вірмени, в яких також багато отар, а за вірменами матієни, що мешкають ось у цій країні. Далі за ними оця Кіссія, де біля річки Хоасп розташовано Суси (3), де перебуває великий цар і всі його скарби. Якщо ви заволодієте цим містом,

тоді вже своїм багатством ви зможете змагатися з самим Зев-сом. Але навіщо вам воювати з мессенцями, що є вашими супротивниками, або з аркадянами і аргосцями за землю невелику за розміром і зовсім не багату, де нема ні золота, ні срібла, за які, б'ючись, варто було б умирати. І це саме тоді, коли б ви могли стати владарями всієї Азії. Чого іншого воліли б ви для себе?" Так промовляв Арістагор, а Клеомен на це відповів йому: "Мілетський гостю! Я дам тобі, відповідь за два дні".

50. В той день вони лише про це домовилися. Проте, коли настав призначений день для відповіді і вони прийшли туди, де домовилися зустрітися, Клеомен запитав Арістагора, скільки днів треба йти від узбережжя Іонії до резиденції Царя. Але Арістагор, якому вистачало розуму щодо всього іншого і який міг переконати Клеомена, на цей раз розгубився. Оскільки йому не треба було казати правди, якщо він хотів, звичайно, вмовити спартанців піти воювати в Азію, тут змушений був сказати, що йдеться про шлях у троє місяців(1). Тоді Клеомен не дав йому продовжувати промову про похід, яку Арістагор ще не закінчив, і сказав йому: "Мілетський гостю! До заходу сонця ти повинен покинути Спарту, бо пропозиція, з якою ти до мене звернувся, зовсім не підходяща для лакедемонців, оскільки ти хочеш повести їх на відстань трьох місяців шляху від моря".

51. Так сказав Клеомен і повернувся додому. Проте Арістагор узяв благальницьку гілку і прийшов до Клеомена як благальник, і попросив його, щоб він віддалив дитину і вислухав його, бо біля Клеомена, здається, тоді стояла його дочка на ім'я Горго. Вона була його єдиною дитиною восьми або дев'яти років. Але Клеомен попросив його сказати, що він хотів, і не зважати на присутність дитини. Отже, коли Арістагор почав обіцяти дати Клеоменові десять талантів, коли б той зробив те, що він просив у нього. І оскільки Клеомен продовжував відмовлятися, Арістагор почав збільшувати кількість, дійшовши аж до п'ятдесяти талантів, і саме тоді маленька дочка скрикнула: "Тато! Загубить тебе цей чужинець, якщо ти не встанеш і не підеш звідси". І Клеомен, зрадівши цим словам своєї дитини, встав і вийшов до іншої кімнати, а Арістагор пішов геть із Спарти, не розповівши вже нічого про шлях від моря до місцеперебування царя.

52. Проте, щодо цього шляху(1), ось як це виглядає. В усіх місцях існують царські станції й прекрасні заїжджі двори і весь шлях проходить через залюднені місцевості і він цілком безпечний. У Лідії та Фрігії є на шляху двадцять станцій на відстані в дев'яносто чотири з половиною парасангів (2). За Фрігією починається ріка Галій (3), на берегах якої є брами, і треба пройти через них і так перейти ріку. Є також поблизу ріки спостережна башта. Коли пройти до Каппадокії цим шляхом до кордонів Кілікії, це становить сто чотири парасанги і там є двадцять чотири станції. На кордоні з Кілікією треба пройти через дві брами і спостережні башти. Пройшовши через них, ти прибудеш у Кілікію, минувши три станції і подолавши п'ятнадцять із половиною парасангів. Кордоном між Кілікією і Вірменією є ріка, яку треба перепливати на судні, вона називається Євфратом. У Вірменії є двадцять п'ять станцій з заїздами на відстані п'ятдесяти шести парасангів і одна спостережна башта. Через цю країну течуть чотири ріки, якими можна пропливати на суднах, а перейти через них можна на поромках.

Перша з них Тігр, а за ним друга і третя, що називаються так само, але це не та сама ріка, і ці ріки беруть свій початок не з одного місця, бо перша, про яку я згадав, витікає з Вірменії, а друга — з країни матієнів. Четверта ріка називається Гінд і її Кір колись поділив на триста шістдесят каналів. Коли з Вірменії пройти до країни матієнів, то там розташовано чотири станції, а коли звідти пройти до Кассії, там є ще одинадцять станцій на відстані сорока двох із половиною парасангів до ріки Хоаспа, якою можна пливати на судні і на берегах якої побудовано місто Суси. А всіх станцій на тому шляху сто одинадцять. Через стільки заїздів треба пройти, коли їхати з Сардів до Сусів.

53. Коли тепер правильно виміряти царський шлях у парасангах і якщо парасанг дорівнює тридцяти стадіям, отже, якщо справді він їм рівний, тоді від Сардів до так званого палацу Мемнона(1) відстань тринадцять тисяч п'ятсот стадій, тобто чотириста п'ятдесят парасангів. А для тих, які можуть пройти сто п'ятдесят стадій за один день, для цього шляху треба витратити дев'яносто днів.

54. Отже, коли мілетянин Арістагор сказав лакедемонцеві Клеомену, що відстань до царської резиденції три місяці, то він сказав правильно. Проте, коли хтось захоче точніше довідатися про це, я ще скажу, що до цього треба додати відстань від Ефеса до Сардів. Ще скажу, що від Еллінського(1) моря до Сусів (бо вони називаються містом Мемнона) всього чотирнадцять тисяч сорок стадій, бо від Ефеса до Сардів п'ятсот сорок стадій. Отже, шлях у три місяці збільшується ще на три дні.

55. Коли Арістагора прогнали з Спарти, то він подався до Афін, які ось як позбавилися від тиранів(1). Сина Пейсістрата і брата тирана Гіпія, Гіппарха (2), який бачив пророчий сон про долю, що його спіткала, його вбили Арістогейтон і Гармодій, нащадки давнього роду Гефіраїв. А далі впродовж чотирьох років в афінян була тиранія ще гірша, ба навіть ще жахливіша від попередньої.

56. Те, що бачив Гіппарх уві сні, було таке: в ніч напередодні панафіней(1) з'явився перед Гіппархом високий на зріст і вродливий чоловік і вимовив такі загадкові слова:

"Леве! Терпи нестерпимі для смертних жорстокі страждання.

Жоден злочинець за злочин покари богів не уникне".

Це сновидіння, ледве розвиднілося, він одразу переказав відгадувачам снів, а потім, викинувши його з пам'яті, пішов на свято в урочистій процесії, де його і було вбито.

57. Ці Гефіраї(1), нащадками яких були вбивці Гіппарха, за їхніми власними словами первісно походили з Еретрії. Проте, як я сам дослідив і виявив, що вони були фінікійцями з тих, що прибули разом із Кадмом до країни, яка тепер називається Беотією, і їм випав жереб і вони мешкають в окрузі Танагри. Звідти, після того, як аргосці(2) прогнали кадмейців, беотійці вдруге вигнали Гефіраїв із своєї країни і тоді ті перейшли до Аттики. Афіняни прийняли їх як громадян до свого міста, але з певними обмеженнями, позбавивши їх деяких привілеїв (3), що про них не варто згадувати.

58. Ці фінікійці, що прибули разом із Кадмом, навчили багато чого еллінів, і передусім навчили їх літер(1), що їх до того, як я гадаю, елліни не знали. Спочатку це були літери, які використовують усі фінікійці, але згодом, коли кадмейці змінили мову, вон змінили і форму літер (2). Проте на той час у більшості країв навколо них мешкали

елліни з племені іонійців. Вони запозичили літери, яких їх навчили фінікійці, змінили форму деяких із них і стали використовувати їх, як використовують і тепер. Ці літери відомі як фінікійські і це правильно, бо їх завезли до Еллади фінікійці. І книги справдавна іонійці також називають дифтерами(3), бо через брак папірусу використовували шкури кіз і овець. Навіть і за моїх часів численні варвари пишуть на таких шкурах.

59. І я на власні очі бачив кадмейські письмена(1) в святилищі Іс-менського Аполлона в беотійських Фівах, вирізьблені на триніжниках, більшість із яких були такі, як іонійські. Один із цих триніжників мав на собі такий напис: "Мене присвятив богові Амфітріон (2) із трофеїв від телебоїв". Це за літочисленням має належати до часів Лаїя, сина Лабдака, внука Полідора і правнука Кадма.

60. Інший триніжник у своєму написі в гекзаметричних віршах оголошує:

"Скай(1) у кулачному бої звитяжний, тобі, Аполлоне,
Лучнику влучний, дарує побожно цей витвір чудовий".

Скай, якщо він син Гіппокоонта, і він, а не інший хтось із таким ім'ям, присвятив цей триніжник, жив за часів Едіпа, сина Лаїя. А третій триніжник також у гекзаметричних віршах оголошує:

"Лаодамант повновладний дарує тобі, Аполлоне,
Лучнику влучний, несхибний, цей подиву гідний триніжник".

Саме за царювання цього Лаодаманта, сина Етеокла, аргосці вигнали з своєї країни кадмейців і вони подалися до енгелеїв, а Гефіраїв, що там залишилися, беотійці змусили переселитися до Афін. Вони заснували в Афінах святилища, які інші афіняни зовсім не відвідували, та ще інші окремі святилища в Аттиці і, зокрема, святилище з оргіастичним культом Ахейської Деметри.

62. Те, що побачив у своєму сні Гіппарх і звідки походять Гефіраї, з яких були вбивці Гіппарха, я вже розповів. Проте треба, крім того, повернутися знову до оповідання, в якому я почав розповідати, як афіняни звільнилися від тиранів. Коли став тираном Гіппій і все більше лютішав проти афінян через убивство Гіппарха, Алкмеоніди, які походили з Афін і яких вигнали Пейсістратіди, спробували разом із іншими афінськими вигнанцями насильно повернутися туди, але не спромоглися повернутися на батьківщину. Вони укріпили Лейпсід-рій на півночі від Пайонії і спробували були повернутися і визволити Афіни, але зазнали там жорстокої поразки. Тоді Алкмеоніди почали застосовувати все можливе проти Пейсістратідів і одержали від амфік-тіонів(1) підряд на завершення будівництва дельфійського храму, того, що і тепер ще існує, але тоді його не було. І оскільки в них було багато грошей і вони були людьми з давньої і знатної родини, то вони побудували храм(2) ще прекрасніший, ніж передбачалося первісно. Хоч за умовою вони зобов'язувалися спорудити храм із вапняного туфу, але вони зробили його фасад із пароського мармуру (3).

63. Отже, як переказують афіняни, спартанці, перебуваючи в Дель-фах, щоразу підкуповували Піфію чи то в приватній, чи то в державній справах, прохаючи дати їм оракул, що вони мусять визволити Афіни. І лакедемонці, оскільки вони щоразу

одержували таку вказівку, послали Анхімола(1), сина Астера, одного з знатних громадян, із військом, щоб він вигнав із Афін Пейсістратідів, незважаючи на те, що він був їхнім найближчим другом, і це тому, що вони вважали божі справи важливішими за справи людей. І вони послали військо морем на кораблях. Отже, він пристав до берегу у Фалері і висадив там своє військо. Але пейсістратіди знали про це заздалегідь і запросили на допомогу фессалійців, із якими вони склали союз (2). Оскільки в них попросили допомогу, фессалійці згідно із спільним рішенням послали тисячу вершників і свого царя Кінея (3) з роду Гонаїв. Скоро афіняни отримали таких союзників, вони вигадали ось що: вони вирубали дерева на фале-ронській рівнині і цим зробили цю місцевість придатною для маневрування кінноти, а потім пустили кінноту на табір ворогів. Кіннота напала на ворогів і повбивала багато лакедемонців і серед них Анхімолія, а тих, що врятувалися, вони позамикали на кораблях. Отак закінчився перший похід лакедемонців. Могила Анхімола є в Алопеках, в Аттіці, поблизу святилища Геракла, в Кіносаргах (4).

64. Згодом лакедемонці підготували інший похід, більший за попередній, і пішли проти Афін, призначивши стратегом свого війська царя Клеомена, сина Анаксандріда. Проте на цей раз вони пішли в похід не морем, але суходолом. Вони вдерлися до Аттики і насамперед зіткнулися з фессалійською кіннотою і та незабаром пустилася навітки і з вершників було вбито понад сорок чоловік, а ті, що врятувалися тікаючи, попрямували до Фессалії. І Клеомен увійшов до міста(1) разом із афінянами, що прагнули свободи, і почав облягати тиранів, які замкнулися в Пеларгійській фортеці (2).

65. Але, звичайно, лакедемонці не спромоглися ніяк подолати Пейсістратідів, бо не мали наміру провадити послідовну облогу, а крім того Пейсістратіди зробили добрий запас харчів та пиття.

Вони облягали їх кілька днів, а потім повернулися до Спарти. Тоді сталася подія — для одних прикра, а для інших корисна. Тим часом, коли Пейсістратіди хотіли потай для безпеки вивести своїх дітей із країни, їхніх дітей було затримано. Щойно це сталося, всі їхні плани зійшли нанівець і вони розпочали переговори щодо своїх дітей(1), щоб їх викупити на висунутих афінянами умовах, а саме, щоб вони за п'ять днів покинули Аттику. Згодом вони вирушили до Сігея, що розташований поблизу Скамандру, після того, як вони провладарювали в Афінах тридцять шість років. Походили вони з Пілоса і були нащадками Нелея (2) з того самого роду, що і прибулі з Кадмом і Мелантом, які, хоч і чужинці, але в давнину були царями в Афінах. Через це і Гіппократ вирішив дати таке ім'я своєму синові і назвав його Пейсістратом, тобто ім'ям Пейсістрата, Несторового сина. Ось у такий спосіб афіняни позбулися тиранів. А тепер я розповім насамперед, що після їхнього звільнення зробили афіняни і що варте згадки сталося з ними перед тим, як повстали іонійці проти Дарія, і перед тим, як прибув до Афін мілетець Аріста-гор, щоб попросити в них допомоги.

66. Афіни і перед тим були великим містом, але коли звільнилися від тиранів, стали ще могутнішими. Двоє чоловіків мали там велику силу — Клейстен із роду Алкмеонідів, той, про якого казали, як я згадував, що підкупив Піфію, і Ісагор, син Тейсандра, що

був із знатної родини, але про її походження я не можу нічого сказати. Але люди такого саме, як і він, походження приносять жертви Карійському(1) Зевсові. Ці люди посварилися (2) між собою за владу, і Клейстен, зазнавши поразки, прихилив на свій бік народ (3), а потім, оскільки перед тим афіняни були поділені на чотири філи (4), він поділив на десять, скасувавши назви, що вони мали від нащадків Іона, Гелеонта, Айгікорей, Аргада і Оплета, і вигадав для них імена інших героїв (5) цієї країни, за винятком Аянта, бо він додав і його ім'я, бо хоч той і був чужоземцем, але був сусідом і спільником.

67. Таке зробив Клейстен, як я гадаю, наслідуючи свого діда з боку матері Клейстена, який був сікіонським тираном. Отже, той Клейстен розпочав війну з аргосцями(1) і передусім заборонив рапсодам улаштовувати поетичні змагання в Сікіоні з приводу гомерівських епосів (2), бо майже від початку і до кінця в них оспівується Аргос і аргосці. Крім того, через те що на агорі сікіонців був і тепер ще є героон Адраста, сина Талая, а він був аргосець, і Клейстен хотів вигнати його з своєї країни. Для цього він прибув у Дельфи і попросив від бога оракул, чи слід йому вигнати Адраста. Але Піфія переказала йому оракул і сказала йому, що Адраст був царем сікіонців, а він — убивця (4). І оскільки бог не Дозволив йому це зробити, то він повернувшись, почав вигадувати спосіб, як би принаймні Адраст сам покинув його країну. Коли він вирішив, що знайшов такий спосіб, він послав посланців до Беотійських Фів і сказав, що бажає перенести до Сікіона Меланіппа, сина Астака, і фіванці це йому дозволили. І коли Клейстен приніс Меланіппові кістки, він наказав спорудити в тому таки пританеї в найнадійнішому місці святилище Меланіппа(5). А приніс Клейстен Меланіппа (це я мушу пояснити), бо він уважав його за найзапеклішого ворога Адраста, якого він убив і брата Мекістея і його зятя Тідея. І коли він побудував це святилище, він переніс жертвоприношення і свята, що відбувалися на честь Адраста, до святилища Меланіппа (6). Сікіонці мали звичай урочисто вшановувати Адраста, бо їхня країна була країною Поліба, а Адраст був сином дочки Поліба, який помер, не залишивши сина, і передав владу Адрастові. Отже, сікіонці віддавали й інші почесті Адрастові і між іншими влаштовували на його честь трагічні хори за великі його страждання (7). Отже, вони шанували так не Діоніса, а Адраста. Але Клейстен хори влаштовував на честь Діоніса, якому вони належали, а жертвоприношення робив на честь Меланіппа.

68. Так він зробив із Адрастом. А філам дорійців, щоб сікіонські не називалися однаково з аргоськими, він дав інші назви, і цим він зробив сікіонців смішними(1), бо змінивши їм назви, дав такі, що походили від слів "свиня" і "осел", додавши до цих слів закінчення і це за винятком його власної філи. їй він дав назву, що відповідала його посаді. Інакше кажучи, належні до його філи почали називатися архелаями, а належні до інших філ називалися гіати, онеати і хойреати. Такі назви були в сікіонців, коли при владі був Клейстен і після його смерті ще впродовж шістдесяти років. Проте згодом вони порадилися і змінили назви на гіллеїв, памфілів і дімантів і додали ще четверту філу від імені Адрастового сина Айгіалея і члени цієї філи називаються айгіалеї.

69. Отже, це зробив сікіонський Клейстен. А афінський Клейстен, про якого я згадав, онук із боку матері цього сікіонського, від якого він одержав своє ім'я, і він, я гадаю, зневажив іонійців(1) і для того, щоб афіняни не мали однакових філ із іонійцями, він пішов за прикладом однойменного Клейстена, бо справді, відтоді, як він залучив до себе афінський народ, що перед тим був позбавлений усіх прав, він змінив назви філ і з небагатьох зробив більше, ніж було. Він призначив десять філархів замість чотирьох і ~озподілив деми по десяти на кожну філу (2). І коли він так залучив до себе народ, то він став сильнішим від супротивного угруповання.

70. Зазнавши поразки, Ісагор вигадав для себе таке. Він покликав на допомогу Клеомена(1) з Лакедемону, який став його приятелем відтоді, коли облягав Пейсістратідів. Про Клеомена ходили чутки, що він учашав до Ісагорової жінки. Спочатку Клеомен посилав вісника до Афін із вимогою вигнати Клейстена і разом із ним багатьох інших афінян, опоганих, як він їх називав. Послав він вісника і сказав, як його навчив Ісагор, бо Алкмеоніди і їхні спільники обвинувачувалися у вбивстві, але Клейстен та його друзі не були причетні до цього.

71. Ось як ці опоганені афіняни одержали таку назву: був такий афінянин Кілон(1), олімпіонік. Він забажав стати тираном. Для цього притягнув на свій бік ватагу перевесників і спробував захопити Акрополь, але не спромігшись протриматися там, він сів як благальник біля статуї Афін (2). Його та його прибічників умовили піти звідти притани навкрарів(3), що владарювали тоді в Афінах, пообіцявши зберегти їм життя. Проте їх було вбито, а в їхньому убивстві було обвинувачено Алкмеонідів. Це сталося ще до владарювання Пейсістратідів (4).

72. Оскільки Клеомен через свого вісника зажадав вигнати Клейстена і опоганих, Клейстен добровільно віддалився(1) з міста і тоді в Афінах з'явився Клеомен не з великою кількістю воїнів, вигнав опоганих — сімсот афінських родин (2), яких йому вказав Ісагор. Зробивши це, він спробував розігнати Раду (3) і передати владу трьомстам особам із Ісагорових прибічників. Але оскільки Рада не схотіла послухатися і вчинила опір, Клеомен та Ісагор і їхні заколотники захопили Акрополь. Коли інші афіняни порозумілися між собою і протягом двох днів облягали Акрополь, на третій день ті, що там були з Лакедемону, почали переговори і віддалилися з країни (4). Так здійснилося пророкування щодо Клеомена. Отже, ледве він зійшов на Акрополь, маючи намір захопити його, він захотів увійти до адитона (5) богині, нібито помолитися. Але жриця (6), перш ніж він переступив поріг дверей, підвелася з свого крісла і сказала йому: "Чужинцю лакедемонцю, іди геть і не входи до святилища, бо не дозволено входити сюди дорійцям" (7). А він відповів: "Добродійко! Я не дорієць, а ахеєць" (8). Але він зовсім не звернув уваги на застереження, зробив спробу увійти і тоді вдруге був прогнаний разом із лакедемонцями. Що ж до інших, то афіняни їх ув'язнили, щоб їх стратити, і серед них Тімесітея з Дельфів, про мужність і відвагу якого я міг би розповісти.

73. Так вони повмирали у в'язницях. Тоді афіняни знову покликали Клейстена і триста родин, яких вигнав Клеомен, а потім послали посольство до Сардів, бажаючи

скласти союз із персами, бо були певні того, що лакедемонці і Клеомен готові були воювати з ними. Коли посланці прибули до Сардів і переказали доручення, що їм було дано, Артафрен, сатрап Сардів, запитав їх, хто вони такі і в якій країні мешкають, щоб хотіли стати союзниками персів(1). Коли посланці відповіли йому на це, він одверто сказав їм: "Якщо афіняни дадуть цареві Дарію землю і воду, тоді він погодиться скласти з ними союз, а якщо вони не дадуть, тоді нехай забираються геть". І вісники, оскільки бажали скласти союз, узяли на себе особисту відповідальність (2) і сказали, що афіняни Дадуть. Але коли вони повернулися до своєї країни, то зазнали загального засудження.

74. Тоді Клеомен, гадаючи, що афіняни і на словах і на ділі принизили його, почав набирати військо з усього Пелопоннесу, не з'ясовуючи, для чого він це робить(1), під приводом, що він хоче помститися на афінянах, і вирішив поставити над ними тираном Ісагора, бо той пішов разом із ним із Акрополя. Отже, Клеомен удерся з великим військом до Елевсі-на (2), а беотійці, порозумівшись з ним, зайняли Ойною (3) і Гісіаду, прикордонні деми Аттики, а з іншого боку халкідяни почали наскоки і спустошили поля Аттики. З свого боку, афіняни, хоч їх тіснили вороги з двох сторін, вирішили згодом порухатися з беотійцями та халкідянами і отаборилися навпроти пелопоннесців, що були в Елевсіні.

75. Коли вже обидва війська готові були почати бій, перші корінфяни розміркували і вирішили, що розпочата ними справа не є справедливою, і через це змінили свій намір і відступили(1). Аз ними відступив і Демарат, син Арістона, який також був спартанським царем і який разом із Клеоменом привів військо з Лакедемону і перед тим був у згоді з Клеоменом. Після такої незгоди в Спарті, коли відбувався похід, не дозволялося, щоб у ньому брали участь обидва царі, бо перед тим вони разом ішли в похід, а коли йшов лише один, то згідно з законом (2) другий із двох Тіндарідів (3) залишався в Спарті, бо слід сказати, що перед тим випадком обидва вони вирушали в похід.

76. Отже, коли в Елевсіні союзники побачили, по-перше, що лакедемонські царі незгодні між собою, і, по-друге, що корінфяни відступили, то і вони покинули бойовище і повернулися. Слід сказати, що тоді дорійці в четвертий раз увійшли в Аттику, двічі як вороги і двічі на користь афінянам, уперше, коли вони заснували колонію в Мегарах(1) (це вторгнення можна по справедливості пов'язати з ім'ям Кодра, який царював тоді в Афінах), удруге (2) і втретє, коли вони прийшли з Спарти з наміром вигнати Пейсістратідів, а в четвертий раз, коли Клеомен на чолі пелопоннесців удерся до Елевсіна. Отже, тоді дорійці в четвертий раз удерлися до Афін.

77. Коли безславно завершився той похід, афіняни захотіли помститися і насамперед вирушили в похід проти халкідян. Тоді беотійці(1) поспішили допомогти халкідянам в Евріпі. Проте коли афіняни побачили союзників халкідян, вони вирішили, що краще напасти на беотійців, а не на халкідян. І тоді афіняни вступили в бій із беотійцями і розбили їх наголову, убивши багатьох із них і взявши в полон сімсот чоловік. Того ж самого дня афіняни переправилися на Евбею, вступили в бій із халкідянами і також перемогли їх і залишили там чотири тисячі клерухів (2) на полях

конярів(3). Конярями називалися великі землевласники халкідян. А всіх халкідян, що взяли живцем разом із полоненими беотійцями, закутих у кайдани вони кинули у в'язниці, а згодом відпустили, наклавши на кожного штраф у дві міни. А кайдани, якими їх було закуто, вони повісили високо на Акрополі і ці кайдани зберігалися там ще й за мого часу, підвішені на стінах, що їх опалив вогонь, занесений мідійцями, навпроти західної стіни святилища(4). А десятину здобичі вони присвятили богині. Потім вони зробили бронзову четвірку коней (5). Її поставлено на Акрополі як перше приношення ліворуч від уходу в переддвір'я Акрополя(6). На ній такий напис:

"Люд Беотії й Халкіди в запеклих боях перемігши,
Славних афінян сини покаравши своїх ворогів,
Їм ланцюгами з залізу, зухвалу приборкавши пиху,
Твір з десятини добичі Палладі поставили в храм".
Отже, Афіни досягли найвищої вершини свого розвитку.

Стає очевидним і не з єдиного якогось прикладу, але взагалі, що свобода — це дуже важлива річ(1), бо афіняни, поки мали над собою тиранів, не були кращими у військовій справі від інших своїх сусідів, а коли звільнилися від тиранів, стали першими і найкращими в цій справі, інакше кажучи, поки були приневолені(2), то удавали з себе боязких, уважаючи, що вони раби свого владаря, але коли придбали свободу, кожний із них старався зробити для себе все, що міг.

79. Таке було становище Афін, а фіванці, прагнучи помститися на афінянах, послали вісника порадитися з богом. Піфія відповіла їм, вони самі не в змозі здійснити помсту, але їм треба обговорити справу на гомінливій агорі і попросити допомоги від найближчих до них. Отже, повернулися посланці і фіванці влаштували збори і оголосили оракул. Коли там почули з вуст посланців, що їм треба прохати допомоги від найближчих, то вони сказали: "Ну! Найближчі до нас танаграйці і коронайці, і теспійці!(1) Вони завжди охоче воюють разом із нами і нам допоможуть до кінця війни. Чи треба нам просити від них допомоги? Розміркуймо краще, чи не означає щось інше оракул".

80. Поки вони так міркували, нарешті хтось, хто це почув, сказав: "Я гадаю, що розумію, що саме означає оракул. Кажуть, що Асоп(1) мав двох дочок — Фіву і Егіну. Оскільки вони були сестрами, то мені здається, що бог нам сказав своїм оракулом, щоб егінці допомогли нам". Оскільки вони вирішили, що там не було висловлено іншої кращої за цю думки, вони одразу послали вісників на Егіну і попросили егінців допомогти їм згідно з оракулом, бо вони близькі родичі, і егінці у відповідь на їхнє прохання про допомогу сказали, що пришлють їм Еакідів (2).

81. Маючи союзниками Еакідів, фіванці спробували напасти, але афіняни їх розбили і через це фіванці знову послали вісників і повернули егінцям Еакідів і попросили від них їхніх людей. Тоді егінці, бо взяли цю справу на себе, маючи велике багатство(1) і, крім того, вони згадали, що здавна мали ворожнечу з афінянами і, зважаючи ще на те, що їх попросили фіванці, розпочали неоголошену війну (2) проти афінян. Поки афіняни нападали на беотійців, егінці попливли на невеликих суденцях до

Аттіки і сплюндрували Фалер, пограбували також багато демів і на іншому узбережжі і тим, що вони зробили, завдали великої шкоди афінянам.

82. Ворожнеча, що її здавна мали егінці з афінянами, почалася ось від чого. В Епідаврї земля зовсім не давала плодів. Через це стихійне лихо епідаврїйці попросили собі в Дельфах оракул. У Піфія наказала їм зробити статуї Дамії та Авксесії(1) і, коли вони їх зроблять, то все буде гаразд. А епідаврїйці знову запитали, з чого їм слід зробити статуї, чи з бронзи, чи з каменю. Але Піфія не дозволила їм робити ні з того, ні з іншого, лише з дерева вирощуваної маслини. Отже, епідаврїйці пішли просити афінян дозволити їм зрубати якусь маслину, бо, звичайно, вони гадали, що тамтешні масличні дерева є найсвятіші(2). Переказують також, що на той час ніде на землі не було цих дерев, крім Афін. Афіняни відповіли їм, що дозволять їм це зробити, але з умовою, що кожного Року вони приставлятимуть жертвних тварин для жертвоприношень Афіні Поліаді(3) і Ерехтеєві. Епідаврїйці прийняли цю умову і так їм пощастило досягти того, чого вони хотіли, і вони зробили статуї з тих масличних дерев і поставили їх у себе, земля почала приносити їм плоди і вони виконали умову афінян.

83. І перед тим і тоді егінці(1) були підданцями епідаврїйців і в інших справах залежали від них, і для провадження судових справ, і для полагодження суперечок між ними егінцям доводилося звертатися до Епідавра. Проте коли вже вони побудували свої кораблі, то стали самостійними(2) і визволилися з-під опіки Епідавра. І оскільки вони стали ворогами епідаврїйців і владарювали на морі, вони почали завдавати їм шкоди і навіть викрали (3) в них оті статуї Дамії та Авксесії, і перенесли їх, і поставили всередині своєї країни в місці, що називається Ойя і розташоване воно на віддалі від їхнього міста приблизно двадцяти стадій. І поставивши їх у тому місці, вони почали власкавлювати їх жертвами, влаштовуючи для них хори жінок, що переказували грубі жарти і призначили як хорегів для кожної богині десять чоловік. Жіночі хори не глузували ні з кого з чоловіків, але лише з місцевих жінок. Такі самі обряди були й в епідаврїйців, а також є в них і містерії.

84. Коли в них викрали оті статуї, епідаврїйці занедбали умови, які було складено з афінянами. Тоді афіняни послали своїх людей і висловили епідаврїйцям незадоволення, але ті довели їм, що власне вони не винуваті, бо коли в них були статуї в своїй країні, вони виконували умову, а тепер, коли вони їх утратили, вже не було б правильним, щоб вони виплачували данину, і нехай її виплачують егінці, які їх мають. Одержавши таку відповідь, афіняни послали людей до Егіни і зажадали статуї, але егінці відповіли, що їм нема ніякого діла до афінян.

85. Розповідають, що афіняни(1) після такої відповіді послали на одній трієрі своїх громадян, які від імені держави, прибувши на Егіну, спробували були стягнути з постаментів ці статуї і перенести на колишнє місце, бо їх було зроблено з належного афінянам дерева. Але через те, що вони не могли цього зробити в такий спосіб, вони обв'язали їх кодолами і почали тягнути, але зненацька загримів грім і стався землетрус. І коли вони тягнули під час землетрусу, вони з'їхали з глузду і почали вбивати один одного, немовби вони були ворогами, аж поки з усіх них залишився сам

один і повернувся у Фалер.

86. Отже, афіняни розповідають, що так воно сталося. Проте егінці кажуть, що афіняни прибули не на одному військовому кораблі (бо якби там був один корабель і навіть трохи більше, вони, не маючи військових кораблів, легко могли б оборонитися), але афіняни прибули на багатьох військових кораблях і що егінці відступили, не почавши морського бою. Але вони не могли сказати напевне, чи і самі не розуміли, чи їх буде переможено в морському бою, і через це вони відступили, чи вони так навмисне зробили, маючи якийсь намір. Отже, афіняни, оскільки ніхто не виступив проти них, зійшли з кораблів і попрямували до статуй і не спромігшись стягнути їх із постаментів, обв'язали їх мотузками і тягнули, поки статуї через це (так кажуть, а я цьому не вірю⁽¹⁾ і не знаю, чи хтось інший цьому повірив) не впали на коліна і відтоді і досі перебувають у такій позі. Отже, таке зробили афіняни, а егінці, як вони кажуть, коли довідалися, що афіняни вирушили в похід проти них, заручилися підтримкою аргосців. І тоді саме, коли афіняни висадилися на Егіну, водночас прибули туди і аргосці, щоб допомогти егінцям. Вони пройшли через Епідавр на острів, непомітно і зненацька напали на афінян і відрізали їм відступ до кораблів і тоді загримів грім і стався землетрус.

87. Так розповідають аргосці та егінці і з ними погоджуються афіняни в тому, що лише один із них урятувався і повернувся до Аттики, але аргосці запевняють, що вони розбили афінське військо і з нього врятувався лише один, а афіняни кажуть, що їх згубила божя сила. Насправді кажуть, що навіть той один не врятувався, а загинув ось через що: він повернувся в Афіни і сповістив про нещастя. А коли про це довідалися жінки чоловіків, які брали участь у поході на Егіну, вони так розпали-лилися через те, що лише один урятувався, оточили його і почали колоти його застібками своїх гіматіїв, кожна з них, питаючи, де її чоловік. Так він загинув. Афіняни вважали ще за більше нещастя, за жорстоку поразку те, що зробили жінки. Проте іншого покарання жінок вони не вигадали, як замінити їм одяг на іонійський, бо слід зауважити, що афінські жінки носили перед тим дорійський одяг, що був дуже схожий на корінфський. Отже, його замінили і наказали жінкам носити льняні хітони і так їм стали вже непотрібні застібки.

88. Сказати правду, цей одяг не був спочатку іонійським⁽¹⁾, але власне карійським, бо прадавній одяг усіх жінок Еллади був той самий, що його тепер називають дорійським. Після цих подій аргосці й егінці вирішили робити таке: вони встановили звичай у своїх країнах робити застібки в півтора рази більші, ніж звичайних тоді розмірів, і щоб жінки присвячували ⁽²⁾ в святилище цих богинь переважно свої застібки, і щоб вони не приносили до святилища нічого, що було б із Аттики, ні якоїсь посудини, та щоб у них відтоді було звичаєм пити лише з тамтешніх глечиків. Отже, аргоські та егінські жінки відтоді й досі через ворожнечу до афінян носили застібки, ще й за мого часу, більші, ніж перед тим.

89. Початок ворожнечі між афінянами та егінцями був такий, як я розповів. Отже, коли фіванці покликали собі на допомогу егінців, егінці пригадали те, що сталося з статуями, й охоче послали допомогу беотійцям. Так почали егінці спустошувати

узбережжя Аттики і водночас афіняни були готові піти в похід на егінців, але вони одержали оракул із Дельфів(1), щоб вони почекали ще тридцять років відтоді, як їх скривдили егінці, і на тридцять перший рік щоб зробили священну округу на честь Еака (2) і вже після того почали війну проти егінців і тоді все буде, як ті хочуть. Але якщо вони одразу підуть у похід, то тоді зазнають багато лиха самі і завдадуть його ворогам, нарешті поневолять їх. Коли принесли такий оракул і його почули афіняни, вони зробили священну округу на честь Еака, яка тепер розташована в них на агорі, але вони не послухалися вироку, що їм треба чекати тридцять років після того лиха, яке їм завдали егінці.

90. Коли вони готувалися помститися, лакедемонці стали їм на перешкоді і зірвали їхні плани(1). Коли лакедемонці довідалися про те, що підстроїли з Піфією Алкмеоніди і що вчинила Піфія з ними і з Пейсістратідами, вони визнали це за подвійне нещастя. По-перше, тому, що їхніх друзів вигнали з їхньої вітчизни, і, по-друге, тому що, незважаючи на все добро, яке вони зробили, афіняни не визнали його за ними. Крім того, їх спонукали до цього оракули (2), які казали, що вони зазнають багато лиха від афінян. Про ці оракули вони перед тим не знали, але потім це переказав спартанцям Клеомен і так довідалися. Ці оракули, що про них дізнався Клеомен на Акрополі, спершу про них знали Пейсістратіди (3), а коли їх вигнали, вони залишили їх у святилищі(4) і оскільки вони їх там залишили, їх підібрав Клеомен.

91. І тоді, маючи ці оракули, лакедемонці, бачачи також, що афіняни набули великої сили та зовсім не мають бажання слухати їхніх наказів, вони зрозуміли, що народ Аттики, якщо залишиться вільним, стане рівним із ними(1), поки над ним не владарюють тирани, неможливо, щоб він добровільно виконував те, що йому накажуть. Вони зважили на все це і запросили сина Пейсістрата Гіппія, що був у Сігеї на Геллеспон-ті. І коли Гіппій прийняв їхнє запрошення і прибув до них, вони запросили представників також інших союзників і звернулися до них із такою промовою: "Друзі союзники! Ми відчуваємо, що ми неправильно зробили. Ми цим хочемо сказати, що нас збачили брехливі оракули і ми наших найкращих друзів, які обіцяли нам тримати підвладними афінян, ми їх вигнали з їхньої батьківщини, а згодом, коли ми це зробили, ми віддали місто невдячному народові, бо цей народ, коли завдяки нам звільнився, він підняв голову і почав глумитися з нас і з нашого царя, і прогнав нас. А крім того, вони піднесли в своїх думках і стають могутніми, як це добре зрозуміли перші за всіх беотінці та халкідяни і незабаром зрозуміють також й інші(2), розрахунки яких виявилися марними (3). І через те, що ми зробили, вийшла помилка, тепер ми намагатимемось разом із вами виправити цю нашу хибу. Саме для цього ми покликали сюди цього Гіппія і вас із ваших міст, щоб досягти спільної згоди, і всі ми разом вирушили в похід на Афіни і повернули б його туди і віддали йому те, що в нього забрали".

92. Так вони казали, але більшість із їхніх союзників не схвалювали їхньої промови. Поки інші мовчали, Сосіклес із Корінфа(1) взяв слово і сказав: "Невже небо спуститься під землю, а земля піднесеться над небом, а люди житимуть у морі, а риби житимуть

там, де жили люди, бо хто? Ви, лакедемонці, наважitesя скасувати рівноправ'я (2) і поставите в містах тиранів, від яких не буває у світі нічого, крім несправедливості і кровопролиття. Бо якщо справді ви вважаєте за добро, щоб у містах владарювали тирані, тоді ви перші поставте тирана у вашій державі, а потім уже намагайтеся поставити його й в інших містах. Чи ви не знаєте самі, що таке тиран? І коли ви пильно дбаєте (3), щоб не було такого в Спарті, ви так погано ставитеся до ваших союзників. Якщо ви самі маєте досвід, що це означає, як ми маємо, то ви могли б тепер висловити якусь думку, кращу за цю". Я поясню (4): в Корінфі державний устрій був такий. Там була олігархія і правителі, що називалися Бакхіадами(5), владарювали в державі і парувалися між собою (6). Коли в одного з них народилася кульгава дочка, Лабда (так її звали), оскільки з нею не хотів одружитися ніхто з Бакхіадів, із нею побрався Еетіон, син Ехекрата, з дема (7) Петра, але він походив від Лапітів, був нащадком Кайнея (8). Ні від цієї жінки, ні від іншої в нього не було дітей. Отже, він подався до Дельфів запитати, як він зможе придбати дитину. Коли він зайшов до святилища, Піфія одразу звернулася до нього з такими віршами:

"Ти, Еетіоне, гідний, тебе ж не шанують належно.

Лабда вагітна і швидко від неї народиться камінь(9),

Він упаде на монархів і пишний Корінф покарає".

Цей оракул, що був даний Еетіонові, я не знаю як, став відомий Бакхіадам. Інший оракул, що його було дано їм про Корінф, вони не могли зрозуміти, а він натякав на те, що і оракул, даний Еетіонові. Він був такий:

"Серед каміння орлиця (10) невдовзі вже лева народить.

Хижого, грізного в гніві і люди від нього загинуть.

Майте оце на увазі, корінфяне, що ваша оселя.

Там на прегарній Пейрені(12) і тут на скелястім Корінфі".

Цей оракул було перед тим дано Бакхіадам, але не можна було його розтлумачити. Проте, коли вони почули той, що його було дано Еетіонові, то одразу зрозуміли й перший, який узгоджувався з Еетіоновим оракулом. Але, хоч вони його зрозуміли, Бакхіади не занепокоїлися, бо хотіли знищити дитину Еетіона. І скоро в жінки народилася дитина, вони послали десятеро своїх людей до дому, де мешкав Еетіон, щоб ті вбили новонародженого. Ці люди прибули до Петри, зайшли на двір Еетіона і зажадали дитину. Лабда, нічого не знаючи про намір тих, що прийшли, і гадаючи, що вони хочуть узяти дитину через приятель до її батька, віддала дитину в руки одного з них. А вони, як виявилось, домовилися, ідучи туди, що перший, хто візьме дитину, жбурне її на землю, щоб вона розбилася. Проте, ледве взяла її Лабда і передала посланцеві, божество зробило так, що дитина усміхнулася тому хто її взяв, а той, побачивши усмішку, перейнявся глибоким жалем до дитини і не вбив її, а через свій —жаль передав її другому, а той другий передав третьому.

Так від одного до одного дитина пройшла через руки всіх десятих і ніхто з них не схотів її згубити. Нарешті, вони повернули дитину матері, яка її народила. Вони зупинилися перед дверима і почали сперечатися між собою і обвинувачували один

одного і найбільше першого, що взяв дитину, бо він не виконав їхнього рішення. І так проминув деякий час і нарешті вони вирішили повернутися і вчинити вбивство всі разом. Але було наперед визначено, що від Еетіонової дитини стануться великі нещастя для Корінфа, бо Лабда стояла там поблизу за дверима й чула все, що вони казали. Вона злякалася, чи не змінять вони на цей раз свого рішення і вб'ють її сина. Через це вона взяла і сховала сина в такому місці, де, як вона гадала, вони ніколи не здогадаються його шукати, а саме в скрині, бо ясно було, що коли вони повернуться, щоб узяти дитину, вони почнуть усюди шукати її і так воно звичайно і сталося. Вони прийшли і почали шукати, і не знайшовши її, вони вирішили, Що краще їм піти і сказати тим, хто їх послав, що вони виконали все, що їм було доручено. Згодом Еетіонів син виріс і тому, що він урятувався в скрині (1)(3) від смертельної небезпеки, йому дали ім'я Кіпсел.

Коли підріс Кіпсел і пішов до пророчого святилища одержати оракул, йому було дано в Дельфах двозначний оракул (14) і, повіривши йому, він напав із військом на Корінф і захопив його Ось який був цей оракул:

"Муж цей щасливий, що входить тепер до моєї оселі,
Юний Кіпсел Еетід, славного владар Корінфа,
Сам він, а також і діти, але не дітей його діти" (15).

Такий був оракул. А Кіпсел, коли став тираном, виявився ось якою людиною. Багатьох корінфян він вигнав, багатьох позбавив майна, а ще більше позбавив життя. Тридцять років (16) він був при владі і був щасливим до кінця свого життя, а спадкоємцем його влади став його син Періандр.

Періандр спочатку був поміркованіший, ніж його батько, але відтоді, коли він через своїх посланців почав спілкуватися з мілетським тираном Трасібуллом (17), він став ще кровожернішим за Кіпсела. Він послав до Трасібула вісника з запитанням, який державний устрій йому встановити, щоб якнайкраще владарювати в місті і щоб бути йому поза небезпекою.

Трасібул повів ту людину, яку прислав до нього Періандр, за місто в поле і зайшов із нею на засіяну ниву і, походжаючи з вісником серед колосся, запитував його про його подорож із Корінфа до Мілета і весь час повертався до цієї розмови, а коли бачив, що якийсь колос перевищував інші, він виривав його і кидав на землю, так що винищував найкращу і найдовшу на зріст частину колосся. І коли він так пройшов від краю і до краю все поле, не сказавши вісникові ні слова у відповідь на його запитання, він відіслав його назад. Коли вісник повернувся в Корінф, Періандр нетерпляче хотів довідатися про пораду Трасібула. Проте, вісник сказав йому, що той не дав йому жодної поради і він не міг зрозуміти, до якої людини він його послав, до якогось зовсім божевільного на його думку, яка не здає собі справи з своїх учинків, і почав розповідати Періандрові, як він бачив, що робив Трасібул. Проте, Періандр зрозумів, що це означало, і витлумачив це собі, а саме, що Трасібул радив йому повбивати видатних громадян і тоді він виявив громадянам усю свою лютість. Отже, всі переслідування і вбивства, що їх іще не зробив Кіпсел, їх довершив Періандр. Одного дня він наказав роздягти догола всіх корінфських жінок через його жінку Меліссу. (18).

Це тому, що він послав людей до Ахеронта в Теспротії, до тамтешнього пророчого святилища мертвих, щоб запитати про скарб, який йому залишив один чужинець. Але з'явилася Мелісса і сказала, що вона цього не скаже і не вкаже, де сховано скарб, бо вона гола — і мерзне і це тому, що вбрання, яке він поклав разом із нею в могилу, він не спалив і воно їй через те некорисне. На доказ того що вона каже правду, вона згадала про те, що Періандр поклав хліби до холодної печі. Коли посланці повернулися і принесли це повідомлення Періандрові (бо він повірив такої відповіді через те, що він сполучився з Меліссою тоді, коли вона була вже мертвою), отже, одразу після цього повідомлення він наказав оголосити, щоб усі корінфські жінки прийшли в храм Гери(19). Коли вони пішли туди, звичайно, в найкращих своїх убраннях, як ходили на храмові свята, він наказав своїм списоносцям сховатися в одному місці, а потім роздягти всіх жінок без усякого винятку чи то вільних, чи то невольниць, і, зібравши всі вбрання, покидати їх до могильної ями, і читаючи молитви Меліссі, він підпалив усі жіночі вбрання. Так він зробив і вдруге послав до пророчого святилища, і тоді з'явився привид Мелісси і сказав, де сховано скарб чужинця.

Ось така річ, щоб ви знали, лакедемонці, влада тирана, і він робить такі справи. А ми, корінфяни, коли довідалися, що ви закликаєте Гіппія, і тоді нам здалося це дуже дивним і тепер, коли ви виголошуєте цю промову, нам здається це ще дивнішим, і ми закликаємо в свідки всіх богів Еллади, і вас закликаємо не встановлювати в містах влади тиранів. Отже, коли ви не зречетеся вашого наміру і спробуєте всупереч справедливості повернути Гіппія, тоді знайте принаймні, що корінфяни з вами незгодні.

93. Софокл, представник корінфян, сказав це, а Гіппій, закликавши тих самих богів, що і Софокл, відповів йому, що без сумніву корінфяни ще насамперед звернуться по допомогу до Пейсістратідів, а не якихсь інших, коли вони стануть жертвами афінян(1). Такими словами відповів Гіппій, як людина, що найкраще за всіх знала оракули. А всі інші союзники до того часу залишалися мовчазними, але коли почули Софокла, який так вільно розмовляв, усі вони одноголосно закричали і приєдналися до думки корінфянина і заклинали лакедемонців не робити в еллінських містах ніяких державних переворотів.

94. Так зійшла нанівець ця справа. А Гіппієві, якого прогнали звідти, македонський цар Амінт(1) запропонував Антемунт(2), а фессалійці(3) запропонували йому Іолк. Проте він не прийняв ні тієї, ні іншої пропозиції, але повернувся до Сігея, який Пейсістрат збройною силою забрав у мітіленців, а щойно забрав, поставив там тираном свого незаконно-родженого сина(1) Гегесістрата, що народився від аргоської жінки, і який прийняв цю спадщину від Пейсістрата, в боях обороняючи її. Отже, мітіленці та афіняни, перші з міста Ахіллейон (5), а другі з Сігея, довгий час воювали одні з одними. Перші вважали, що це їхнє власне місто, а афіняни не визнавали за ними такого права, доводячи (6), що еолійці не мають більше прав на Іліонський край, ніж вони та інші елліни, які брали участь із Менелаєм у війні, щоб помститися за викрадення Єлени.

95. Під час війни обох сторін, серед боїв відбувалися різні події і між ними й така:

поет Алкей(1) в одній сутичці, коли перемогли афіняни, тікаючи від них, кинув зброю і її взяли афіняни і повісили високо в храмі Афін в Сігеї. І про цю подію він розповів у ліричній поемі і послав її в Мітілену одному з своїх друзів, Меланіппу. А мітіленців із афінянами замирив нарешті Періандр, син Кіпсела, бо йому доручили посередництво. А замирив він їх із такою умовою, що вони матимуть кожні той край, який був у них до війни.

96. Тепер Гіппій, повернувшись з Лакедемона до Азії, почав клепати на різні способи на афінян перед Артафреном, і чого він тільки наробив, Щоб афіняни підкорилися йому і Дарієві! Отже, такі наклепи використовував Гіппій проти афінян, а вони, коли дізналися про це, відрядили послів до Сардів, намагаючись умовити персів не вірити афінським вигнанцям. Тим часом Артафрен сказав афінянам, якщо вони не хочуть зазнати лиха, нехай вони приймуть Гіппія. Хоч як би там було, афіняни, коли вони довідалися про таку відповідь, не схотіли її прийняти, а вирішили стати відкритими ворогами персів.

97. Такий був у них настрій і вони стали підозрілими персам, коли саме на той час мілетянин Арістагор, вигнаний із Спарти лакедемонцем Клеоменом, прибув до Афін, бо це місто мало тоді найбільшу силу порівняно з іншими. Прийшовши на народні збори, Арістагор повторив те саме, що він перед тим казав у Спарті про багатства Азії та про війну з персами, які звичайно не використовують ні щитів, ні списів, і що їх легко можна перемогти. Таке він казав, а крім того і ще про те, що мілетяни були переселенцями з Афін(2) і що цілком природно, щоб афіняни, які мають таку велику силу, врятували б тепер мілетян. І чого тільки він їм не обіцяв у великій скруті, аж поки їх умовив, бо, здається, легше одному вмовити багатьох (3), ніж когось одного, оскільки лакедемонця Клеомена, його самого, йому не пощастило вмовити, але йому вдалося вмовити тридцять тисяч афінян ". Отже, коли він переконав афінян і вони ухвалили послати на допомогу іонійцям двадцять кораблів і призначили стратегом Мелантія, громадянина з усіх поглядів достойного. Ці кораблі виявилися початком злигоднів і для еллінів і для варварів.

98. Арістагор приплив першим до Мілета і там склав план, від якого мілетянам не могло бути ніякої користі (мабуть, він не для цього склав його, а лише щоб дошкулити цареві Дарію). Отже, він послав людину до Фрігії до пайонів, яких забрав у полон Мегабаз із берегів ріки Стрімон і які жили там окремо в одному селищі фрігійської області. Прибув цей посланець до пайонів і сказав їм таке: "Слухайте, пайони! Мене послав тиран Мілета Арістагор дати вам пораду, яка буде рятунком для вас, якщо ви її візьмете до уваги. Отже, тепер уся Іонія повстала проти царя і вам дається можливість повернутися живими і здоровими до вашої країни. Коли ви дійдете до моря, там уже подбайте про себе, а тут, що буде, то наша справа". Ледве це почули пайони, як підскочили з радощів, узяли своїх жінок та дітей і потай попрямували до моря. Але деякі з них залишилися там через свій страх. І коли пайони прибули до моря, вони перехопилися звідти на Хіос. Коли вони вже перебували на Хіосі, на берег прибуло багато перських вершників, які гналися за ними слідом. І оскільки не навздогнали їх,

послали попередження пайонам, що перебували на Хіосі, щоб ті повернулися. Але пайони не послухалися і не підкорилися цьому наказові. Але з Хіосу хіосці перевезли їх на Лесбос, а лесбосці перевезли їх до Доріска(1), а вже звідти вони прибули пішки до своєї Пайонії.

99. Отже, прибули афіняни на двадцяти кораблях, а з ними на п'яти трієрах еретрійці(1), які прибули, щоб іти в похід не стільки ради афінян, але ради мілетян, виконуючи свій обов'язок щодо них, бо слід сказати, мілетяни перед тим воювали аж до кінця разом із еретрійцями у війні проти халкідян, коли в халкідян проти еретрійців і мілетян були союзниками самосці. Отже, коли до мілетян прибули всі вони ще й разом із іншими союзниками, Арістагор послав у похід військо проти Сардів. Сам він не взяв участі в поході, але залишився в Мілеті(2) і призначив стратегами свого брата Харопіна та одного з громадян, Гермофанта.

100. Коли прибули з цим військом іонійці до Ефеса, вони залишили свої кораблі в Корессі(1), в місцевості ефеської області. Вони, взявши собі провідників із Ефеса, пішли далі в похід із великим військом. Спочатку вони йшли вздовж ріки Каїстру, а потім перейшли через гору Тмол і прийшли до Сардів і, не зустрівши ніякого опору, захопили місто. Вони захопили там усе, крім акрополя, а його обороняв сам Артафрен із чималою залогою.

101. Те, що їм перешкодило розграбувати: в Сардах більшість будинків була з очерету, а ті, що були з цегли, мали очеретяні дахи. Один із таких будинків підпалив якийсь воїн і вогонь миттєво від будинка до будинка поширився в усьому місті. Коли запалало місто, лідійці та всі перси, що були в місті, оточені з усіх боків, оскільки вогонь пожирав передмістя, не маючи змоги вийти з міста, зосередилися на агорі та на берегах річки Пактолу, яка перетинає по середині їхню агору і приносить із гори Тмола золотий пісок, а далі вливається в ріку Герм, а ця ріка вливається в море. Отже, на берегах цієї ріки та на агорі, зібравшись там, лідійці та перси, змушені були оборонятися. А іонійці, бачачи, що одна частина ворогів захищається, а інші виступили проти них великою юрбою, перелякалися і з міста відступили на гору, що називається Тмол, а звідти, як настала ніч, перейшли на кораблі.

102. Згоріли Сарди, а разом із містом і храм місцевої богині Кібеби(1), і згодом перси, використавши це як привід, почали підпалювати храми в Елладі(2). А тоді перси, які перебували на цьому боці ріки Галію, дізнавшись про ці події, поквапилися на допомогу лідійцям із усім своїм військом. Але сталося так, що вони не застали іонійців у Сардах і погналися за ними, і знайшли їх в Ефесі. І хоча іонійці виступили проти персів, але в битві, що тоді відбулася, їх було розбито впень. Багатьох із них повбивали перси і серед них і славетних людей, і в їхньому числі стратега еретрійців Евалкіда, який був переможцем на різних змаганнях, одержав у нагороду вінки і якого оспівав Сімонід Кеоський. Ті, що врятувалися в битві, розсіялися там і сям по містах.

103. Отже, так вони воювали, а згодом афіняни остаточно покинули іонійців(1) і, незважаючи на те, що Арістагор посилав людей із проханнями, вони відповіли, що більш не допомагатимуть їм. Іонійці, позбавлені своїх афінських союзників,

незважаючи на все це, оскільки вони вже завдали Дарієві чимало прикростей, продовжували готуватися до війни проти Царя. Вони попливли до Геллеспонту і залучили на свій бік Візантій (2) і всі інші міста, що розташовані в тих краях, і, запливши в Геллес-понт, вони добилися союзу з більшістю карійських міст, оскільки і Кавн (3), що перед тим не хотів стати їхнім союзником, щойно згоріли Сарди, перейшов на їхній бік.

104. Що ж до кіпріотів(1), то вони охоче приєдналися до іонійців, за винятком Аматунта. Отже, і вони повстали проти мідійців у зв'язку з такими обставинами. Був там якийсь Онесіл (2), молодший брат царя саламінців Горга і син Херсія, внук Сірома і правнук Евельтонта. Цей Онесіл і перед тим багато разів підбурював Горга, щоб той повстав проти Царя, і тоді, ледве він довідався, що й іонійці вже повстали, він почав усе більше наполягати, але не спромігся його переконати.

І оскільки він не вмовив Горга, Онесіл зачекав, коли Горг вийшов із міста Саламіні, і разом із своїми прибічниками замкнув міські ворота і не пустив Горга в місто. Горг, звичайно, коли його вигнали з міста, подався до мідійців, а Онесіл став владарем Саламіні і постарався переконати кіпріотів, щоб вони повстали разом із ним. Коли він переконав усіх інших, то лише аматунтяни не схотіли його послухати і через те він обложив їхнє місто.

105. Отже, Онесіл обложив Аматунт, а щойно цареві Дарію принесли повідомлення, що афіняни та іонійці заволоділи Сардами і підпалили місто і що той, хто перший зібрав військо і затіяв цю змову, був Арістагор із Мілета. Кажуть, що спершу, коли Дарій почув цю звістку, він не надав ніякого значення повстанню іонійців, бо був певний того, що вони, повставши, не досягнуть успіху, але спитав, хто це такі ці афіняни(1), а потім, коли йому пояснили, він зажадав, щоб йому дали лук, а взявши його, він поклав на тятиву стрілу, натягнув лук і стрільнув у небо, і коли він це зробив, він сказав: "О Зевсе (2)! Я благаю тебе, щоб ти дав мені змогу помститися на афінянах". І сказавши це, він наказав своєму слугі, щоразу, як йому накриватимуть на стіл, щоб той завжди тричі кричав йому: "Владарю! Не забувай про афінян!".

106. Такий він дав наказ і потім покликав до себе Гістіая, якого Дарій тримав біля себе стільки часу, і сказав йому: "Мені стало відомо, Гістіае, що твій наступник, якому ти доручив управляти Мілетом, завдав мені неприємностей. Отже, він запросив людей з іншого материка, а разом із ними й іонійців і вони заплатять мені за те, що зробили, він їх підбурив і пішов із ними, й здобув Сарди. Ну, а як це тепер тобі подобається? Чи це добра справа? І як це могло статися без твоєї участі? Дивися, щоб пізніше ти не був замішаний до цього!" На це Гістіай відповів так: "О царю! Що це ти кажеш? Чи можливо, щоб я зробив таке, що тебе більш-менш засмутить? Що я хотів би, коли б зробив оце? Чи мені тут чогось не вистачає? Адже я маю тут усе, що й ти маєш, і про всі твої наміри ти мене повідомляєш, уважаючи, що я гідний цього. Але якщо справді мій наступник робить такі речі, про які ти мені розповів, то знай, що це він сам вигадав. Що ж до мене, то я ніяк не можу припустити, щоб мілетяни і мій наступник підняли проти тебе повстання. Проте якщо вони таке зробили і те, що ти почув, відповідає

дійсності, тоді, дивись, навіщо ти забрав мене далеко від моря. Адже здається, що іонійці, коли мене втратили, зробили те, чого давно бажали. Проте якби я був в Іонії, то жодне місто не збунтувалося б. Тепер відпусти мене якнайшвидше до Іонії, щоб я там усе привів до ладу і водночас передав би тобі в твої руки цього правителя Мілета, який підняв це повстання. І коли я все це залагоджу згідно з твоїм бажанням, я присягаюся тобі в ім'я всіх царських богів, що не зніму з себе хітона, що його надягну, коли піду до Іонії, поки не підкорю тобі Сардо(1), найбільший острів у світі".

107. Так Гістіай цими словами хотів обдурити його, а Дарій вислухав його і відпустив, давши йому наказ спершу виконати все, що він обіцяв, і потім повернутися до Сусів.

108. Коли до царя дійшла звістка про Сарди і Дарій вистрілив із лука, а потім мав розмову з Гістіаєм, і Гістіай із Дарієвого дозволу поїхав до моря, за цей час сталися такі події. Поки саламінець Онесіл облягав Аमतунт, прийшло повідомлення, що очікується прибуття на Кіпр(1) перса Артібія з численним військом на кораблях. Коли про це довідався Онесіл, він послав вісників до різних країв Іонії з проханням про допомогу. І не минуло багато часу, як іонійці прийняли рішення і прибули з численним флотом. І саме коли прибули на Кіпр іонійці, і тоді припливли з Кілікії перси і попрямували до Саламіни, а фінікійці з своїми кораблями обігнули мис (2), що називається "Ключами Кіпру".

109. Коли це сталося, кіпрські тирані покликали стратегів іонійців і сказали їм:

"О іонійці! Ми кіпріоти даємо вам можливість вибору, з ким ви вважаєте за краще воювати, чи з персами, чи з фінікійцями. Чи ви хочете помірятися силами з персами в битві на землі, і тоді вже час вам зійти з кораблів і зайняти позиції на суходолі, а ми тоді зійдемо на ваші кораблі, щоб битися проти фінікійців. Якщо ви вважаєте за краще поміритися силами з фінікійцями, в усякому разі ви маєте обов'язок, чи ви виберете це або інше, прикласти всі ваші зусилля, щоб Іонія і Кіпр стали вільними". На це так відповіли іонійці: "Нас послав іонійський союз(1) оборонятися на морі, а не передати наші кораблі кіпріотам, а самим битися з персами на суходолі. Отже, ми, на визначеному для нас місці намагатимемося бути відважними. А ви маєте обов'язок не забувати, якого лиха ви зазнали, будучи поневоленими мідійцями, і будьте хоробрими". Така була відповідь іонійців.

110. Потім, коли прибули перси на рівнину перед Саламіною', кіпрські царі(2) вишикували всіх інших кіпріотів проти інших перських загонів, а з саламінців і еолійців вибрали найкращих і виставили їх проти основних сил персів. Проти стратега персів Артібія виступив сам Онееіл.

111. Артібій їхав на коні, який був навчений уставати сторчма на дві ноги перед гоплітом. Коли про це дізнався Онесіл, у якого був конюх із Карії(1), дуже досвідчений у військовій справі і сповнений бойового запалу, Онесіл сказав йому: "Я довідався, що кінь Артібія встає сторчма і супротивника, на якого він нападе, гризе зубами і вбиває копитами. Отже, ти розміркуй і одразу скажи мені, кого з цих двох ти виглядатимеш і на кого нападеш, чи на коня, чи на Артібія?" Його помічник відповів йому: "О царю! Я

готовий зробити і те й інше, і щось одне з того, і взагалі все, що ти мені накажеш, але я хочу тобі з'ясувати, що найбільш личить твоєму становищу. Цар або стратег, на мою думку, зобов'язаний битися з царем, чи із стратегом, коли ти переможеш стратега, це для тебе честь, а з другого боку, якщо він, не дай боже, переможе тебе, це Ще половина лиха бути вбитим достойною людиною, але нам слугам личить битися з слугами, навіть і з конями. Вчинків цього коня ти зовсім не бійся, бо я обіцяю тобі, що відтепер і надалі цей кінь не встане сторчма перед якоюсь іншою людиною".

112. Так він сказав і одразу після того почали битися обидва війська і на землі, і на морі(1). На кораблях у той день іонійці подужали фінікійців і серед них, зокрема, відзначилися самосці. А на суходолі, щойно зіткнулися обидва війська і кинулися одне на одного і почали битися з обома стратегами, ось що сталося: коли Артібій на своєму коні напав на Онесіла, Онесіл, як він домовився з своїм конюхом, коли кинувся на нього Артібій і коли кінь підняв свої ноги на щит Онесіла, у ту мить його вдарив карієць і своїм серпом (2) відтяв йому ноги. Стратег персів Артібій упав разом із своїм конем і так загинув.

113. Коли всі інші продовжувалися битися, Стесенор, що був ку-рійським тираном і мав чимало свого війська, перейшов на бік ворога. Курійці, як кажуть, були переселенцями з Аргосу(1). Після зради курійців одразу і бойові колесниці(2) саламінців учинили те саме, що й курійці. І внаслідок цих подій перси перемогли кіпріотів. Скоро кинулося навітки військо, загинуло багато кіпріотів і серед них Онесіл, син Херсія, той, що підняв повстання кіпріотів, і ще цар еолійців (3) Арісто-кіпр, син Філокіпра, того Філокіпра, якого афінянин Солон, відвідавши Кіпр, вихваляв у своїх віршах, як жодного з інших тиранів.

114. Тоді аматунці, оскільки Онесіл обложив їхнє місто, відрубали йому голову і принесли її в Аматунт, і повісили її високо над міською брамою. Коли там висіла голова і череп став уже порожнім, у нього влетів бджолиний рій і наповнив його щільником. Коли це сталося таке, аматунці звернулися з запитанням про голову до пророчого святилища і їм було дано оракул зняти з брами череп і поховати його, а Онесілові щороку приносити як героєві(1) жертви і, якщо вони це зроблять, тоді буде їм усе гаразд.

115. Отже, аматунці так і зробили і продовжують це робити і за мого часу(1). А іонійці, які воювали на кораблях біля Кіпру, довідавшись, що Онесілові плани завалилися і що всі інші кіпрські міста в облозі, крім Саламіні, мешканці якої передали її Торгові, їх першому цареві, скоро іонійці про це довідалися, вони відпливли до Іонії. Із кіпрських міст найдовше опиралися облозі Соли. Це місто з допомогою підкопів (2), які вони зробили з усіх боків навколо його мурів, захопили перси після чотиримісячної облоги.

116. Отже, кіпріоти після одного року свободи(1) знову стали поневоленими. А Давріс, зять Дарія, одружений з його дочкою, і Гімай, і Отан (2) та інші перські стратеги, одружені з Дарієвими дочками, почали переслідувати іонійців, які здобули Сарди, і прогнали їх на кораблі, і ставши переможцями в битвах, розподілили потім між

собою їхні міста і почали їх грабувати.

117. Тим часом Дарій подався до міст на Геллеспонті і заволодів Дарданом, заволодів іще Абідом і Перкотою, і Лампсаком, і Пайсом (кожним із них він заволодів за один день), але коли він вирушив із Пайса і підійшов до міста Парія, до нього дійшла звістка про те, що карійці пішли за прикладом іонійців і повстали проти персів. Тоді він покинув Геллеспонт і пішов із військом проти Карії.

118. Сталося так, що перед тим, як прибув Давріс, карійці вже були попереджені, що він прибуває. Коли про це довідалися карійці, вони почали зосереджуватися в місцевості, що називається Білі стовпи, і на берегах річки Марсія, яка витікає з області Ідріади і вливається в Меандр(1). Коли там зібралися карійці, було запропоновано багато планів і ще один, що його я, принаймні, вважаю за найкращий. Це план Піксодара, сина Мавсола (2) з Кіндії, в якого жінкою була дочка кілікійського царя Сіеннесія. На думку цього Піксодара карійцям треба було перейти Меандр і тоді дати бій, маючи в себе за спиною цю ріку, щоб не могли карійці тікати назад, і так будуть змушені(3) залишатися там і виявляться ще відважнішими, ніж вони є за своєю природою. Проте цю думку не було прийнято, але ухвалили іншу, а саме щоб перси мали за своєю спиною Меандр, а не карійці, маючи на меті, очевидно, що коли персів буде переможено в битві і вони кинуться навітки, вони не зможуть відступити і впадуть у ріку.

119. Потім прибули перси, переправилися через Меандр і біля річки Марсій карійці зіткнулися з персами і завзято і довго билися, але наприкінці зазнали поразки, бо їх було мало. Тоді в персів загинуло до двох тисяч воїнів, а в карійців до десяти тисяч. А ті з них, що врятувалися, були замкнуті в Лабрандах, у храмі Зевса Стратія(1), де є великий і священний платановий гай. Наскільки я знаю, лише карійці приносять жертви Зевсові Стратію. Отже, замкнуті там вони розумували, як їм урятуватися, що з двох можливостей їм вибрати, чи піддатися персам, чи краще з того, що можна було зробити, зовсім покинути Азію?

120. Поки вони так розумували, тим часом прибули їм на допомогу мілетяни і їхні союзники. Тоді карійці відклали свої плани, які перед тим складали, і стали готуватися продовжити розпочату війну. І коли проти них виступили перси, почався рукопашний бій і вони зазнали ще гіршої поразки, ніж перед тим. Багато з них загинуло, але найбільше постраждали мілетяни.

121. Проте переогодом карійці якось виправили цю поразку і помстилися за неї. Отже, вони дізналися, що перси вирушили в похід проти їхніх міст, і зробили проти них засідку на шляху до Педаса. Вночі перси наштовхнулися на неї і їх було перебито, і їхніх стратегів Давріса і Аморга, і Сісімака, а з ними було вбито і Мірса, Гігового сина. Цю засідку очолював Гераклейд, син Ібанолла з Міласів.

122. Так це перське військо було знищено. А Гімай, який разом із іншими переслідував іонійців, що здобули Сарди, попрямував до Пропонтиди і заволодів Кієм(1) у Місії. Коли він захопив це місто, то відразу довідався, що Давріс покинув Геллеспонт і вирушив у похід на Карію, тоді й він залишив Пропонтиду і повів військо до

Геллеспонт, і підкорив усіх еолійців, які мешкають в області Іліона, підкорив і Гергітів, залишки давніх тевкрів. На той час, коли він підкорив ці народи, сам Гімай захворів і помер у Троаді.

123. Отже, там він помер, а Артафрен, правитель Сардів, і Отан, третій стратег, одержали призначення вирушити в похід на Іонію і суміжну з нею Боліду. Отже, вони заволоділи в Іонії Клазоменами, а в Еоліді Кімою.

124. Коли завойовувалися ці міста, мілетянин Арістагор(1), оскільки, як це виявилось, він не був людиною твердої волі, підбуривши всю Іонію і вчинивши стільки заміщень, думав лише про те, як би йому дременути, бачачи, що відбувається, і, крім того, розуміючи, що йому неможливо замиритися з царем Дарієм. Він запросив своїх прибічників на нараду і сказав їм, що коли, можливо, їх виженуть із Мілета, то найкраще для них буде мати на цей випадок якийсь притулок і тікати з цієї країни, і він міг би їх вивести до Сардо, щоб вони там заснували колонію, або до Гедонійського Міркіна, що як дар від Дарія одержав Гістіай і почав його укріплювати. Такі запитання поставив перед ними Арістагор.

125. Проте думка Гекатая, сина Гегесандра, історика, була така, що не слід переселятися ні в те, ні в інше місце, але коли їх виженуть із Мілета, треба побудувати фортецю на острові Леросі і залишатися там спокійно, а перегодом, використовуючи цей острів як базу, можна буде повернутися до Мілета.

126. Таку пораду дав Гекатай, але особистою думкою Арістагора було взяти з собою мілетян і перевезти їх у Міркін. Отже, він передав управління Мілетом Піфагорові, одному з видатних громадян, а сам, узявши бажуючих, відплив до Фракії і зайняв те місце, куди мав намір прибути. Проте під час одного з походів, що він його здійснив звідти, він був убитий фракійцями, а його військо розбито, коли він обложив одне місто(1), а фракійці нібито погодилися піти на переговори і покинути місто.

ПРИМІТКИ

Книга V. Терпсіхора

1.1. Розділи 145-205 четвертої книги були відступом від основної історії, який було присвячено історії Кірени. Від цього розділу продовжується історія перських завоювань у Європі, у викладі котрої автор зупинився в розділі 144 попередньої книги.

1.2. Тут в широкому розумінні: від Фракійського Боспору до мису Сігея на малоазійському березі.

1.3. Фракійські племена пайони (пеони) мешкали в гористих краях на просторі від гір Іллірії до Родопи і в долинах рік Аксія та Стрімону. Під тиском інших фракійців та македонців за часів Геродота їхню територію було обмежено долиною верхньої течії цих річок, хоч деякі з них залишилися в долині нижньої течії Стрімону (розд. 13-15).

1.4. "Паян" тут розуміється, як спів переможців, яким вони виражали подяку богам. Пайони, почувши цей спів, зрозуміли його як звернення до них із заохочення до боротьби.

1.5. Місто Перінт (Перінф) було колонією самосців, заснованою близько 600 р. до н. е. його було зруйновано, очевидно, невдовзі перед перською навалою.

2,1. Дарій завоював усі племена, які мешкали вздовж берегів Понту Евксину на сході і до ріки Істру (Дунаю) на заході.

3.1. Індійці на сході та фракійці на заході — це найвіддаленіші від греків народи, які їм були відомі.

3.2. Фракійські племена, що мешкали далі на північ від крестонаїв (крестонеїв), займали територію між Стрімоном і Аксієм (Струмом і Вардаром). [484]

4,1. Тут ідеться про вірування в загробне життя, у фракійських племен пов'язане з культом Діоніса.

7,1. Тобто богів плодючості, народження та війни: греків — Діоніса, Артемиду, Ареса.

8,1. Схожі на ці звичаї були в скіфів (IV, 73) і в греків архаїчної епохи.

9,1. Згідно з Аполлонієм Родоським сігінни жили десь біля острова Певки в гирлах Істру, проте Страбон називає їх серед народів Кавказу.

10,1. Можливо, що "бджолами" тут називається якесь іллірійське плем'я, назва котрого була схожа на грецьке "меліссай" (бджоли).

11,1. Країна Едонів між озером Керкінітідою та горою Пангеєм (Пангайон), де за давнини добували золото. Пізніше афіняни заснували там місто Амфіполь.

12,1. Переселення пайонів було запроваджено персами, які вважали небезпечним для себе перебування пайонів у їхній країні.

13,1. Тевкри переселилися в Європу ще до Троянської війни, як повідомлюється в кн. VII, розд. 20.

17,1. Геродот описує шлях з долини р. Стрімону (Струми) через озеро Дойран у долину р. Аксія (Вардару).

21.1. Від цього шлюбу Бубар мав сина Амінта (VIII, 136). Александр, видавши заміж свою сестру за перського вельможу, хотів мати вплив при перському дворі. Саме цей шлюб, який наклав тінь на його прихильність до греків, спричинився до виникнення цієї розповіді про вбивство перських послів.

21.2. Наймовірною є тут можливість приховати вбивство таких знатних послів, а також і підкуп воєначальника якимсь на той час незначним правителем Македонії.

22.1. Розпорядниками на олімпійських змаганнях (агонах) були так звані еллінодіки, що обиралися з елейців.

22.2. Аргосець, тобто нащадок Темена, який під час повернення Гераклідів здобув Аргос.

22.3. Під час змагань у бігу бігуни виступали не по двоє, а по четверо.

23,1. Гістіай і Арістагор сподівалися, що з бігом часу вони зможуть використовувати для себе багаті прибутки цієї області.

24,1. Це вважалося за велику честь у перських царів.

25.1. Форма цього імені варіюється в різних рукописах: Артафрен або Артаферн. За Геродотом країни на заході від ріки Галія (Галюс, сучасна назва Кизил-Ірмак) поділялися на три сатрапії: Іонію, Лідію та Фрігію, але він називає лише столиці Лідії — Сарди і Фрігії — Даскілей. Можливо, що сатрапія Іонії, хоч порівняно і самостійна,

економічно залежала від Сардів.

25.2. На той час стратег і сатрап були різними посадами. Так, Отан мав суто військову посаду, а Артафрен був сатрапом Сардів і обіймав вищу посаду, зокрема в галузі державного господарства.

25.3. Здирання шкіри з засуджених було запозичено персами в ассірійців і почало широко застосовуватися в давній Персії.

26.1. Мешканці Візантії супроводжували Дарія в його поході проти скіфів, але після повернення персів, як і халкедоняни, підняли повстання.

26.2. Антандр і Лампонеї були колоніями лесбосців, розташованими на півночі від Адрамідтійської затоки.

27.1. Дослідники вважають, що тут у тексті прогалина.

28.1. Геродот не знав, скільки часу тривав цей мир, і через це залишається під сумнівом тривалість царювання Дарія і точна дата його скіфського походу.

28.2. Перше повстання було за царювання Кіра (I, 161).

28.3. Згідно з Геродотом розквіт Мілета припадав на той час, що і розквіт Наксосу, тобто приблизно на 510 р. до н. е. З інших джерел випливає, що це було колись між 748— 730 рр. до н. е., тобто в епоху колонізації. Ще інші наводять дати 604-586 рр. до н. е., тобто в період правління в Мілеті тирана Трасібула (I, 20).

30.1. "Товстопузи", тобто багатії, які були олігархами. Так само називалися і "гіппобо-ти" халкіді і олігархи на Егіні.

30.2. Число наксоських гоплітів, очевидно, перебільшено, бо Наксос порівняно невеликий і не густо залюднений острів. Можливо, що в це число включено ще й число воїнів усіх Кікладських островів, залежних від Наксосу.

31.1. Тут ідеться про політичну залежність цих островів від Наксосу. Його гегемонію встановив тиран Лігдамій (I, 64), хоч за іншими джерелами його панування на морі (талас-сократія) ствердилася після падіння цього тирана. [485]

31.2. Кіпр уже було завойовано персами (III, 19, 91). Арістагор для досягнення своєї мети вдається до перебільшень.

32.1. Мегабат був сатрапом Фрігії, коли Павсаній після здобуття Візантії склав зрадницькі плани проти Греції. За Фуکیدом та персіянка не була дочкою Мегабата, але дочкою самого царя.

32.2. Тобто 374 р. до н. е. після здобуття Візантії.

33.1. Ця гавань, імовірно, була розташована на північно-східному березі Хіосу.

33.2. Отвір у долішньому ряді весел судна — таламія.

33.3. Розповідь про зраду Мегабата здається неймовірною, бо навіть після цієї гаданої зради Мегабат продовжував служити Цареві.

35.1. На головних шляхах були військові пости для їхньої охорони.

36.1. Дорогоцінні приношення Креза в святилище Бранхідів були, як їх описав Геродот (I, 92), такі, як його приношення в дельфійське святилище.

36.2. Тут не йдеться про всю першу книгу, бо поділ "Історій" на книги не був справою самого Геродота. Тут, очевидно, посилання на "Лідійський логос" (I, 92).

37.1. Це карійське ім'я. Міласи були столицею правителів Карії до тих пір, коли карійці захопили Галікарнасс і перенесли туди свою столицю.

37.2. Термери — маленьке місто навпроти острова Косу.

39.1. Ця розповідь пов'язується з відступом про історію Спарти (I, 65), хоч про Клеомена йшлося і в кн. III, розд. 148.

39.2. Спартанські ефори крім інших мали ще своїм обов'язком дбати про те, щоб не припинявся царський рід, тобто, щоб обидва царі мали своїх нащадків чоловічого роду. Ефори і герусія були вищою судовою інстанцією, яка могла судити і самих царів.

42.1. У давній Греції було прийнято, щоб держави, в яких ішлося про заснування колоній або оголошення війни, зверталися по оракули до пророчих святилищ, щоб мати, сказати б, санкцію божества.

42.2. Як, напр., священний вогонь, що його колоністи забирали з собою з метрополії і підтримували незгасним.

42.3. Терайці, мешканці острова Тери (Фери) були спартанськими колоністами (IV, 147). Крім того, вони знали той край, бо заснували там місто Кірену (IV, 150).

43.1. Місто Елеон було в Беотії поблизу Танагри. Воно було вітчизною міфічного ворожбита Бакіда.

43.2. Антіхарій був, очевидно, хоронителем оракулів і мав колекцію таємних оракулів, які вели свій початок від Едіпового батька Лаїя.

44.1. Місто Сібаріс у Італії було зруйновано 510 р. до н. є. Теліс називається і царем (басілевс) і тираном. Захопивши владу, він вигнав з міста 500 найкращих громадян. Вони знайшли притулок у Кротоні, і через те, що кротонці відмовилися їх видати, Теліс оголосив їм війну і виступив проти них, як пише Страбон, з військом у 300 тис. чоловік.

45.1. Зв'язок Дорієя з цим походом — це, можливо, спроба жерців пророчого святилища виправдати пророцтво, яке не здійснилося. Про невдалі оракули дельфійського святилища сказано в кн. I, розд. 165 і 167.

45.2. Сібаріс було розташовано поміж двох річок, і кротонці після своєї перемоги підвели одну з річок так, щоб вона знесла все, що залишилося від міста. Після цього старе річище пересохло.

46.1. Ідеться про карфагенських чи фінікійських колоністів на Сіцилії.

46.2. За переказом, Міноя була заснована Міносом (VII, 170). Мінос і Міноя пов'язуються також із Мегарами, де так само була Міноя.

47.1. Простих людей також іноді вважали за героїв (напівбогів), як і ойкістів, напр. Ті-месія в Абдерах (I, 168). Іноді як героїв шанували навіть ворогів за вказівками пророчих святилищ, як зробили аматунтяни з Онесілом (V, 114). Цікавим є приклад із Філіппом, бо мешканці Егести були не греками, а еллінізованими фінікійцями

48.1. Клеомен став царем із самого початку царювання Дарія (III, 148), а помер після битви при Марафоні (VI, 85). Що ж до Дорієя, то він помер невдовзі після зруйнування Сібаріса (510 р. до н. є.). Горго стала жінкою царя Леоніда (VII, 239).

49.1. Розповідь про відвідання Арістагором Спарти, очевидно, базується на якомусь надійному джерелі, що ним могла бути сама Горго.

49.2. Найдавніша географічна карта була складена Анаксимандром із Мілета. її доповнив і виправив Гекатей, якщо книга "Опис землі" належала йому. Геродот несправедливо висміює Гекатея. На карті Гекатея був накреслений план перського шляху з усіма станціями з Сусів до Сардів. [486]

49.3. Суси були головною столицею Ахеменідів. Там були їхній палац та скарбниця. Згідно з Ксенофонтом перські царі перебували по черзі в Сусах, в Екбатанах та у Вавілоні.

50.1. Три місяці — це той час, за який військо могло пройти цей шлях. Кур'єри перського царя могли перенести листи з Сардів до Сусів за сім днів.

52.1. Опис "царського шляху", можливо, базується на творі якогось іонійського географа. Вказівки на відстані почерпнуто з перських джерел. Такі шляхи зв'язували перську столицю з іншими сатрапіями держави. їхня мета була переважно стратегічною, а не торговельною, і через це вони охоронялися на певних відстанях перськими військами. Ці шляхи уже існували до заснування перської держави.

52.2. Відстань наведено правильно. Шлях, щоб обійти солончакову пустелю, ухилився на захід і через Гордій і Анкіру доходив до р. Галія.

52.3. Тут ідеться про міст через р. Галій, згаданий в кн. I, розд. 75. Відстань між Галієм та Євфратом з 585 стадій перебільшено.

52.4. Чотири ріки: Тігр (Великий та Малий), Заб і Гінд (сучасна Діала). 53.1. Палац Мемнона згадується в кн. II, розд. 106.

54.1. Еллінське море, тобто Егейське море.

55.1. Про Пейсістрата в кн. I, pp. 59-64.

55.2. Гіппарх був убитий в 514 до н. е., а Гіппій утримував владу до 511-510 р. до н. е. 56.1. Великі Панафінеї святкувалися кожні 4 роки і тривали 4 дні. Панафінейську процесію було зображено на фрїзі Парфенона на Акрополі.

57.1. Геродот відкидає родинний переказ Гефіраїв, ніби вони прибули з Евбеї, і намагається зв'язати їх з Кадмом і фінікійцями, які прийшли як колоністи в Грецію. Чому він робить такий висновок, невідомо. Інша назва міста Танагра була Гефіра.

57.2. Тут ідеться про війну Семи проти Фів,

57.3. Привілеї, яких було позбавлено Гефіраїв, очевидно, були релігійними.

58.1. Від половини другого тисячоліття греки використовували різні системи письма. На Криті і на Пелопоннесі існувало так зване силабічне лінійне письмо класу Б. На Кіпрі також було своє силабічне письмо.

58.2. Греки запозичили у фінікійців їхню систему письма, в якій існували знаки лише для приголосних звуків, і використали деякі з них для означення потрібних їм голосних.

58.3. Дифтерами називалися спеціально оброблені для письма шкури свійських тварин. Після заборони вивозу папірусу з Єгипту при Птоломеях в Малій Азії в місті Пергам стали також застосовувати для письма оброблені шкури, які називалися пергамсь-кими хартіями (папірусами). Звідси наше слово пергамен.

59.1. Ідеться про давні написи, складені письмом, яке вже не вживалося за часів

Геродота.

59.2. Амфітріон — смертний батько Геракла. Телебої і Тафії були племена Акарнанії і вони напали на Мікени.

60.1. Скай допоміг своєму батькові Гіппокоонтові вигнати з Спарти Тіндарея. Згодом Геракл убив його і його батька та його братів. Отже, ці події зовсім не пов'язані з Фівами і неймовірно, щоб він присвятив триніжник.

61.1. Владарі енгелеїв казали, що вони походять від Кадма. За переказами Кадм і Гармонія покинули Фіви і стали царями в Іллірії. Звідси легенда, що кадмейці, вигнані Епігонами, відрядилися на захід під керівництвом Лаодаманта до своїх родичів в Іллірію.

62.1. Амфіктіони розпоряджувалися фінансами дельфійського святилища. Воно згоріло в 548 р. до н. є. Для відбудування його треба було 300 талантів. Для цього було влаштовано всегрецьку складку. Підряд узяли на себе Алкмеоніди. Праці було розпочато 514 р. до н. є., а завершено було лише після повернення Алкмеонідів до Афін 510 р. н. є.

62.2. Геродот вихваляє щедрість Алкмеонідів, але існує ще інший переказ, що одержані ними гроші вони використали для того, щоб підкупити жерців пророчого святилища, і лише після їхнього повернення до Афін вони постаралися виправити свій злочин і завершили відбудування святилища.

62.3. Славнозвісний пароський мармур є найкращим для вирізьблення статуй і незрівнянно кращим за вулканічний туф, який за давнини використовували для будівництва храмів.

63.1. Оскільки експедиція була морським заходом, вона не очолювалась царем. Про підкуп жерців пророчого святилища в кн. VI, розд. 66. Проте є припущення, що це було вигадкою, щоб виправдати різку зміну спартанської політики. Можливо, що спартанці виступили проти Пейсістратідів, бо вони були на стороні аргосців — ворогів Спарти. [487]

63.2. Союз із фессалійцями склав Пейсістрат, який навіть назвав одного з своїх синів фетталом (Фессалійцем).

63.3. Тут не ідеться про царя, але про командувача (тагос), якого обирали голосуванням. Царів у фессалійців не було.

63.4. Хоча Геродот бував в Афінах, але в даному разі він наводить плутані відомості про топографію давніх Афін. Давня Алопеке, очевидно, була на місці сучасних Амбелокі-пі, а Кіносарги — на схилах Лікавітта, де був храм Геракла і гімнасій для незаконно-роджених. Існує ще припущення, ніби Алопеке і Кіносарги були на півдні від річки Іліссос у Фалерона.

64.1. Тут під містом (астю) розуміється "долішне місто" на відміну від "горішнього міста" — Акрополя. Існує сумнів, чи все місто Афіни було оточено муром до Фемістокла.

64.2. Очевидно, тут ідеться саме про Пеларгічну, а не Пеласгійську фортецю. Пеласгійським муром називалася одна частина укріплень на Акрополі з 9 брамами (дев'ятибрамна). Колись, близько 510 р. до н. є., перси зруйнували цю частину.

65.1. Згідно з Фуکیدідом лише Гіппій мав дітей від своєї жінки Мірріни.

65.2. Цар Пілоса, батько Нестора, про якого ідеться в "Іліаді". Його внуками були Пейсістрат і Періклімен, що від них походили афінські царі Мелант і Кодр.

66.1. Плутарх категорично заперечує сказане Геродотом, як і походження від фінікійців убивців тиранів. Епітет Зевса — Карійський, можливо, пов'язаний із Карією, як називався акрополь Мегарів.

66.2. Як і дві партії Параліїв та Педієїв при Солоні (I, 59). Першу очолювали Алкмеоніди, а другу крупні землевласники, які хотіли встановлення олігархії і потай підтримували тиранів.

66.3. Тут, імовірно, йдеться про бідняків Діакріїв, які підтримували Пейсістрата, і про прихидців, що не належали до Фратрій.

66.4. За давньою традицією "філи" були не аттичними, а іонійськими. Звідки походили назви давніх філ, невідомо. Можливо, вони були пов'язані з епітетами богів, як, напр., гелеонти з Зевсом Гелеонтом.

66.5. Тобто тубільних (автохтонних) героїв Аттики. Культ героїв певною мірою об'єднував тих, хто віддавав їм шану.

67.1. Згідно з міфом Сікіон був підпорядкований Пелопідам, які були царями в Аргосі.

67.2. В "Іліаді" і "Одіссеї" учасники походу проти Трої називаються аргосцями (аргейой). Можливо, Геродот має тут на увазі "Фіваїду" — епос про похід Сімох проти Фів, який починався словами "Аргос оспівуй, богине, той, що страждає жагою" і, крім того, ще інший епос "Епігони", в якому Адраст відігравав важливу роль.

67.3. Син аргосця Талая, вигнаний із Аргоса, прибув до Сікіона і став там царем. Він узяв участь у поході проти Фів і після повернувся в Аргос. Його святилища були в Мегарах і в Сікіоні.

67.4. У тексті Геродота Піфія назвала Клейстена "тим, хто каменює" (левстер). Проте Клейстен зробив дуже багато для пророчого святилища і, очевидно, побудував там скарбницю сікіонців.

67.5. Меланіпп — фіванський герой, що його було поховано за брамою Пройта.

67.6. Кожен храм у Греції мав свої легенди, тобто розповіді про страждання божества та його прибічників. Із цих релігійних розповідей та дій, що їх супроводжували, згодом виникли театральні вистави.

67.7. Не треба гадати, що процесії на честь Діоніса спершу відбувалися на честь Адраста, а потім почали відбуватися на честь Діоніса.

68.1. Ортагоріди, від яких походив Клейстен, не були дорійцями в Сікіоні і, напевне, принижували гордовитих сікіонських дорійців і звеличували свій рід. Проте важко уявити, що такі назви офіційно було присвоєно сікіонським родам. Вони, очевидно, могли бути лише їхніми прізвиськами.

69.1. Оскільки він походив від давніх мешканців Аттики, він зробив із дорійцями те, що і його дід Клейстен. Крім того, афіняни справляли давнє іонійське свято Апатурій. Реформи Клейстена були важливішими, ніж уважав Геродот. Про їхнє значення пишуть

усі новітні історики.

69.2. Загальне число аттичних демів було 174, із яких 166 назв зафіксовано в записах. Ще й у V ст. їх було більше ста. Метою поділу всіх демів Аттики на різні філи було відвернення місцевих заколотів.

70.1. За Геродотом реформи Клейстена відбулися до другого втручання Клеомена, а за Арістотелем — після нього (508-507 рр. до н. є.). [488]

71.1. Розповідь про державний переворот Кілона виправив і доповнив Фукідід. Розповідь Геродота базується на переказі Алкмеонідів.

71.2. Імовірно, йдеться про святилище Афіни Поліади в давньому Ерехтейоні.

71.3. Навкрарії були місцевими організаціями, а обов'язками пританів навкрарів було виплачувати податки і приставляти державі людей для війська і флоту з кожної навкрарії. Адміністративних прав у них не було. Згідно з Фукідідом архонт Мегакл і його співар-хонти повбивали благальників. Геродот, як приятель Алкмеонідів (а Мегакл був Алкмеоні-дом), намагається зняти з нього провину.

71.4. Кілонів заколот датується 632 роком до н. є.

72.1. Сподіваючись, що цим буде задоволений Клеомен.

72.2. їхнє число здається перебільшеним. Можливо, що разом із винуватцями було вислано і тих, які недавно одержали громадянство.

72.3. За Геродотом ішлося про раду 500, що її склав Клейстен. До неї увійшло 50 радників із кожної філи.

72.4. Тобто вони покинули напризволяще своїх спільників і подбали про свій власний рятунок.

72.5. Храм Афіни Поліади в Ерехтейоні або тут ідеться про святилище давнього Гекатомпедона між Ерехтейоном і Парфеноном.

72.6. Із цього роду Етеобутадів завжди обиралася жриця Афіни Поліади.

72.7. Тобто не іонійцям. Напевне, в "адитон" (заборонену для мирян частину храму) дозволялося заходити лише жерцям.

72.8. Як Гераклід він був ахейцем (VIII, 204).

73.1. Артафрен у своєму запитанні підкреслює зневагу перських царів і сатрапів до нечисленних і далеких від них народів.

73.2. Вони, звичайно, знали, що Клейстен був готовий погодитися з цими умовами. Проте згодом, коли почулися крики протесту, він відмовився від них. Алкмеоніди симпатизували персам і цим пояснюється їхнє поводження під час битви при Марафоні.

74.1. Неймовірно, ніби спартанці не знали мети цього походу, бо беотійці захопили Ойною. Можливо, що вони не знали наміру Клеомена знову поставити тираном Ісагора.

74.2. Афіняни, щойно дізналися про це, зруйнували будинки Ісагора та його друзів, конфіскували їхнє майно і засудили їх на смерть.

74.3. Ойноя була на кордоні з Беотією, на південному схилі гори Кіферону.

74.4. Гісії були на шляху від Афін до Платей, на північному схилі Кіферону.

75.1. Імовірно, через те, що вони не хотіли, щоб унаслідок руйнації Афін Егіна стала

могутнішою.

75.2. Змістом цього закону було забезпечити єдине командування під час військових операцій.

75.3. Тіндаріди, тобто сини Тіндарея, Діоскури, Кастор і Полідевк, зображення яких носили з собою спартанці в своїх походах.

76.1. Згідно з переказом дорійці захопили і заселили Мегари після завоювання Пелопоннесу.

76.2. Другий похід під проводом Анхімолія та Клеомена на відміну від першого почався із Спарти. Другий похід Клеомена (розд. 72) тут не береться до уваги, бо він не досяг своєї мети.

77.1. Вороже ставлення беотійців викликано союзом афінян із платейцями, який було складено 509 р. до н. є. (IV, 108). Таке саме ставлення халкідян виникло з протиріччя обох держав у Фракії і через дружбу афінян із еретрійцями (I, 61), які з давніх пір були суперниками халкідян.

77.2. Клерухія стала звичайною пізніше при Періклі. Її було організовано з метою підтримати незаможних афінян і щоб використовувати клерухів як афінських розвідників. Клерухи залишалися афінськими громадянами і служили в армії. Клерухія, про яку тут ідеться, була найдавнішою.

77.3. Це були багаті аристократи, які могли приставляти коней для війська.

77.4. Імовірно, це було в північній частині мурів афінського Акрополя, яку охопило полум'я під час пожежі давнього Ерехтейона (VIII, 53).

77.5. Квадригу (колесницю з четвернею коней) було поставлено на Акрополі 505 р. до н. є., але її було знищено під час перської навали 480 р. до н. є. Проте 450 р. до н. є. було зроблено іншу, подібну до колишньої, і поставлено її в іншому місці. Наведену тут епіграму приписують Сімонідові Кеоському (прибл. 556-468 до н. є.). [489]

77,6. Незрозуміло, чи Геродот згадує пропілеї, побудовані Мнесіклом та Іктіном і завершені 432 р. до н. є., чи він має на увазі старі пропілеї.

78.1. Ісегорією називалося право громадян вільно обговорювати державні справи. Геродот і в даному разі, як і в інших розділах свого твору (III, 80), виступає за демократію в сучасному розумінні і проти тиранії.

78.2. Хоча Пейсістрат був тираном, він заклав підвалини афінської держави.

79,1. Танагра і Тесті були розташовані досить близько від Фів, перша на сході, а другі на заході, але Коронея була значно далі на північному заході.

80.1. Зевс забрав Айгіну (Егіну), мати Аяка, до Ойнони (острів Егіна) з міста Фліунт, а її батьком був Асоп, бог фліунтської річки. Ця річка Асоп уже з давнини була ототожнена з беотійською річкою Асоп і через це Егіна стала сестрою Фів, головного міста Беотії.

80.2. Ідеться про зображення Аяка та його синів. Аякідів (Еакідів) пов'язували з островом Егіною і з островом Саламіном.

81.1. Надмірне щастя, і, зокрема, коли воно приходить несподівано, на думку Геродо-та, буває причиною наступного лиха. Егінці здавна були багатими, як можна

судити з того, що вони побудували свій храм у Навкратіді (II, 178), також із багатства Сострата (IV, 152) і, крім того, з їхньої системи мір і ваги та з їхніх монет (VI, 127). Геродот зневажав егінців за те, що вони були ворогами афінян, і приписував їм багато різних беззаконних учинків і злочинів.

81.2. Неоголошена війна, тобто війна, яку ведуть всупереч міжнародним законам, без оголошення ультиматуму.

82.1. Ці богині шанувалися також у Тройзені, Епідавр і в Лаконії. Вони були богинями родючості. їхній культ був схожий на культ Деметри і Кори (Персефони). Давні ідоли (ксоана) були дерев'яними.

82.2. Маслини (маслинові або оливкові дерева) вважалися священними в Афінах і захищалися законом. Біля Ерехтейона на Акрополі існувало маслинове дерево, яке нібито посадила сама богиня Афіна, поклавши цим початок розплодженню маслин в Аттиці.

82.3. Афіна Поліада була покровителькою міста Афін. Вона мала спільне з Посейдоном святилище на Акрополі — Ерехтейон (Ерехтей — син Гефеста і Геї — богині землі, міфічний засновник Афін). Афіну Поліаду слід відрізняти від інших іпостасей цієї богині — Афін Паллади та Афін — Ніки (Ніка — перемога).

83.1. Егінці були дорійцями і походили з міста Епідавр (VIII, 46) і через це в них був звичай судитися в Епідавр.

83.2. Егінці стали самостійними, коли корінфський тиран Періандр зруйнував Епідавр 600 р. до н. е. (III, 52).

83.3. Через викрадення ідолів вони не лише стали незалежними від своєї колишньої метрополії, а й забезпечили собі заступництво цих богинь.

83.4. Грубі жарти були звичаєм на святах Деметри та Діоніса в Аттиці (це так звані гефірізми — "висміювання на мості"). Чоловікам дозволялося брати участь лише в одній частині свят, але їх не допускали до таємних дійств, які були основною їхньою частиною.

85.1. За афінським переказом, можливо складеним, щоб сховати факт поразки, афіняни послали лише один корабель і не збиралися нападати.

86.1. Геродот не хотів прийняти на віру природний хід подій.

86.2. Ідоли обох богинь були в позах стояння навколішках, і міф мав пояснити ці пози. Є припущення, що такі пози означали акт народження дітей. Таких ідолів було знайдено на о. Міконос та поблизу Спарти.

86.3. Або через те, що вони використали їх як найманців, або тому, що ці три дорійських міста були в союзі між собою. Епідаврійці, очевидно, були друзями егінців, інакше вони не пропустили б аргосців або попередили б афінян. Ворожнеча між афінами та Егіною виникла давно. Ще Солон замінив егінську монетну систему єврейською. Згадана тут війна, очевидно, відбулася приблизно між 590-570 рр. до н. е.

88.1. Існувало два види давньогрецького одягу: іонійський та дорійський. Іонійський хітон був довгою льняною сорочкою, широкою, з рукавами до ліктів. Дорійське вбрання було чотирикутною вовняною тканиною, верхній край якої

накидався на плече. Вона обгорталася навколо тіла і закріплювалася на плечі шпилькою (фібулою). Права половина тулубу залишалася неприкритою. Цей дорійський хітон використовувався як сорочка і як плащ (гіматіон). Чоловіки в Афінах до перських воєн носили довгі льняні хітони. Отже, малоімовірно, щоб чоловіки одягалися в іонійське вбрання, а жінки в дорійські хітони. За скульптурними пам'ятниками можна простежити, що іонійські хітони носили в Афінах до перських воєн, а після їх замінили дорійськими. [490]

88.2. Або до шлюбу, або під час пологів.

88.3. Аттичні вази вважалися за найкращі в грецьких країнах. Згадана тут заборона була протекційним заходом для забезпечення розвитку місцевого виробництва. Наслідки розкопок в аргоському святилищі Гери (Герайоні) підтверджують повідомлення Геродота, бо аттичні посудини 550-480 років до н. є. не було там виявлено.

89.1. Тут Геродот помиляється в хронології. Названий оракул було дано до підкорення Егіни 458-457 рр. до н. є., можливо в 488-487 рр., а за Геродотом його було дано ще до 490 р. до н. є. До битви при Марафоні і створення сильного флоту навряд чи афіняни могли думати про підкорення Егіни.

89.2. Аяк (Еак) був героєм заступником Егіни (р. 80). Святилища Аяка на афінській агорі було зруйновано під час перської навали 480 р. до н. є. Можливо, воно було відбудовано пізніше Кімоном.

90.1. Справжньою перешкодою напевне була відсутність достатнього флоту або ускладнення дипломатичних стосунків із Персією. Це сталося приблизно 500 р. до н. є.

90.2. Такі оракули поширювалися і пізніше (VIII, 141).

90.3. Пейсістратіди дбали про розвиток культури, встановили релігійні свята (Діонісії, Панафінеї). Відомий тлумач оракулів того часу Ономакріт був їхнім радником.

90.4. Очевидно, ідеться про Ерехтейон.

91.1. Спарта підтримувала олігархію, яка відповідала її законам і була корисною для неї. Тут Геродот іде за афінським переказом.

91.2. Це двозначне пророцтво стосувалося до Корінфа (розд. 93) і до самої Спарти (розд. 90). Воно було пророкуванням після події.

91.3. Помилкою беотійців і халкідян було те, що вони дали можливість афінянам досягти такої небезпечної для цих союзників могутності.

92.1. Корінф знову (розд. 75) виступає проти планів спартанців, бо йому треба було, щоб у протизагугу до Егіни існувала незалежна афінська держава. Корінфська торгівля і його самостійність наражалися б на небезпеку, коли б Афіни підкорилися Спарті. Сосікл міг бути історичною особою, але його промову, звичайно, було вигадано Геродотом. Те, що тут розповідається про дитинство Кіпсела, не стосується основної теми про шкугу тиранії.

92.2. Сосікл у своїй промові каже про "рівновластя" (ісократію), щоб не вживати ненависного для спартанців слова "народовластя", тобто демократію.

92.3. Тобто, щоб у спартанців не було "єдиновластя" (монархії) вони встановили

правління двох царів і до занепаду вони дбали про те, щоб ніхто з обох царів не мав більшої влади, ніж інший. Звідси їхнє ставлення до Клеомеда, до Павсанія, а згодом і до Лісандра.

92.4. В розповіді про Кіпселідів ідеться про врятування Кіпсела, про пораду Трасібула і про привид Мелісси.

92.5. Після правління дорійських царів у Корінфі встановилася олігархія. Бакхіадів було так названо від імені п'ятого царя Бакхія і їх було 200, а мабуть і більше родин.

92.6. В аристократів заборонялися шлюби з особами, не належними до правлячої партії.

92.7. Деми були і в Еліді (Елеї) і на Родосі.

92.8. Кайней був невразливим лапітом (лапіфом), якого вбили кентаври на весіллі Пейрітоя. Історичні лапіти були догрецьким племенем у Фессалії. Еетіон (або Аетіон) належав до тих еолійців, які мешкали в Корінфі до дорійської навали.

92.9. Петра (в загальному значенні "камінь") — назва дему, з якого походив Еетіон.

92.10. Орел, по-грецькому "аетос". Від цього утворено власне ім'я Еетіон, у дорійській формі — Аетіон.

92.11. Лев був символом царської влади.

92.12. Корінф називали містом Пейрени, але де було це джерело, не встановлено. За Страбоном Пейрена була на Акрокорінфі, тобто корінфському акрополі. За Павсанієм це джерело було в старому Корінфі на схилі Акрокорінфа, на шляху від Лехайона до агори, на південному заході від святилища Аполлона.

92.13. Павсаній бачив у святилищі Гери (Герайоні) в Олімпії скриню (гр. ларнакс), яку докладно описав, гадаючи, що це та сама скриня (словом "кюпселе" корінфяни називали скрині), де був схований Кіпсел. Легенда про врятування Кіпсела в скрині (кюпселе), очевидно, пов'язана з загальною основою його власного імені. Можливо, що скриня, яку бачив Павсаній, була одним із приношень корінфських тиранів.

92.14. Визначення оракулу як "сумнівний", очевидно, розуміли, як "двозначний", бо оракул пророкував щасливе життя Кіпселові та його синам, а не його внукам. [491]

92.15. Діти Періандра померли ще за його життя. Після нього правив Псамметіх (єгипетське ім'я?), його небіж, і залишався при владі три роки.

92.16. Згідно з Арістотелем династія Кіпселідів правила в Корінфі 73 з половиною років: Кіпсел — 30 р., Періандр — 40 з половиною і Псамметіх — 3р. Кіпсел став тираном 657 р. до н. е.

92.17. Про тирана Трасібула сказано в кн. I, розд. 20-23. Оскільки Періандра залічували до сімох давніх мудреців і він добре знав, що означає тиранія, Арістотель змінив ролі Періандра і Трасібула. Як показує історія, протилежним способом правління до тиранії була власне не демократія (в її сучасному розумінні), а олігархія.

92.18. Справжнім її іменням було Лісікла, а Мелісса (Бджола), можливо, було титулом жриці якогось божества. Ріка Ахеронт протікає в глибокій провалині, і через це гадали, що десь там є вхід до країни мертвих. Біля гаданих входів до цієї країни існували пророчі святилища, так звані некромантея. Вони були ще у Фігалії і на

південному заході Аркадії на кордоні з Мессенією, в Понтійській Гераклеї і на мисі Тенар (Тайнарон).

92.19. Це було святилище Гери Бунаї на схилі Акрокорінфа, на західній околиці Корінфа.

93.1. Ворожнеча Афін і Корінфа почалася відтоді, коли Фемістокл створив сильний флот і дійшла до Пелопоннеської війни. Можливо, що це пророцтво було складено вже після самої події. Проте корінфяни більше побоювалися егінців, ніж афінян.

94.1. Про це в розд. 17. Стосунки Амінта з Пейсістратидами залежали від його територіальних придбань на берегах Стрімону і Термайської затоки.

94.2. Антемунт у Мігдонії.

94.3. Про союз фессалійців із Пейсістратидами сказано в р. 63.

94.4. Оскільки Тімонасса, його мати, була аргоскою, їй було заборонено вступати в законний шлюб із Пейсістратом.

94.5. Місто Ахіллейон у гирла Скамандру, де була могила Ахіллеса.

94.6. Цей аргумент узято з давньогрецького епосу.

95.1. Геродотова хронологія подій VI ст. до н. є. плутана та суперечлива. Посередництво Періандра не могло відбуватися після 585 р. до н. є., бо тоді він помер. Гегесістрат народився після того, коли Пейсістрат став тираном (560-555 рр. до н. є.). Отже, треба припустити, що перед тим ще була інша війна близько 600 р., в якій поет Алкей загубив свій щит. Ця війна завершилася за посередництвом Періандра перед 590 р. до н. є., коли афіняни володіли Сігеєм. Спроба афінян закріпитися на берегах Геллеспонту пояснюється значенням цієї протоки для експорту хліба з Понту Евксину і їхнім бажанням не допускати мегарців до тих країв.

97.1. Ідеться про 499 р. до н. є. Переговори з Артафреном, очевидно, відбулися ще до 500 р. до н. є.

97.2. Якщо промова Арістагора має історичну основу, то в ній є найдавніша згадка про те, що Афіни були метрополією малоазійських іонійських міст. Таку претензію афіняни обґрунтовували давньою традицією і генеалогіями і, звичайно, використовували цю претензію з політичною метою.

97.3. Думка про те, що легше вмовити багатьох людей, ніж одну людину, ймовірно, виникла в Спарті. Щодо справ політики Геродот виявляє просто дитячу наївність. Так, він гадав, що повстання іонійців проти перського панування було справою кількох авантюристів. Втручання афінян призвело до неминучого конфлікту з Персією, але вони помилилися в тому, що, спершу прийшовши на допомогу повстанцям, потім покинули їх напризволяще.

97.4. Стільки було афінських громадян за часів Геродота. Є припущення, що їхня кількість доходила навіть до 55 тис. в 431 р., коли почалася Пелопоннеська війна, а близько 500 р. їх було не менше 50 тис. Зрозуміло, що на всенародних зборах не бували присутніми всі громадяни, а кворум складався з 5-6 тис.

98.1. Здається неможливим їхній десант у Доріску, бо Доріск перебував тоді під владою персів.

99.1. Мешканці Халкіди та Еретрії на Евбеї вже давно воювали між собою за Лейлантську рівнину, розташовану поміж цими містами на березі вузької Евріпської протоки. Ця війна відбувалася ще в VII ст. до н. є. Це була боротьба не за територію, а через торговельні інтереси цих міст. Еретрію підтримував Мілет, можливо ще Мегари та Егіна, а Халкиду — Корінф і Самос. На Апеннінському півострові Сібаріс був у союзі з Мілетом, а Кротон у союзі з Самосом. Очевидно, Халкіда і Еретрія були перевалочними пунктами в торгівлі Сходу з Заходом.

99.2. В даному разі Арістагор діяв так, ніби він ще був тираном у Мілеті. [492]

100.1. Корессос був узвишсям на півдні від річки Каїстру. Ефесці перебували на його схилах, поки їх звідти не прогнав Крез. На заході від цього узвишся була головна гавань ефесців.

100.2. Про топографію Сардів було в кн. I, розд. 80.

102.1. Кібеба, або Кібела,— фрігійська богиня, яку називали також Великою матір'ю і Матір'ю богів. Її вважали також ідентичною з богинею Реєю, матір'ю олімпійських богів, і в їхньому числі Зевса. Вона була втіленням рослинних сил природи. Її культ поширився в усьому античному світі. Її ототожнювали не лише з Реєю, але й Афродітою, Артемідією і Деметрією.

102.2. Перси зруйнували грецькі храми в Бранхідах, на Наксосі, в Абах, в Афінах, але на Делосі і в Дельфах не зробили цього.

103.1. Те, що афіняни покинули іонійців під час їхнього повстання, очевидно, пов'язано з внутрішніми труднощами в Афінах. Здається, що тоді партія патріотів утратила свою владу в Афінах і нові архонти виявилися друзями Пейсістратідів. Крім того, Алкмеоніди хотіли поладити справи з персами, а Мільтіад ще не повернувся з Херсонесу, щоб очолити патріотичну партію.

103.2. Хоча Візантій (Бізантіон) був колонією мегарців і не був іонійським містом, його мешканці хотіли скинути перське ярмо.

103.3. Про місто Кавн було в кн. I, розд. 172.

104.1. Кіпр був підкорений персами, як і Фінікія, разом із котрою він належав до одної сатрапії (II, 91). Геродот згадує 4 міста на Кіпрі: Саламін, Соли, Куріон і Ама-тунт. Саламін був центром грецької частини острова, а Ама-тунт центром фінікійської частини.

104.2. За Геродотом у Саламіні було троє царів: Евельтон, Сіром і Херсій і троє їхніх синів: Горг, Онесіл і Філаон. Проте, оскільки Евельтон царював за часів Аркесілая III в Кі-рені (IV, 162) і через це неможливо, щоб Онесіл був у 498 р. вже повнолітнім, це дало привід уважити, що тут ідеться про тірського царя Хірама (550-530 рр. до н. є.), якого помилково залічили до грецьких царів.

105.1. Це саме запитували Кір (I, 153), і Артафрен (V, 73).

105.2. Зевсом тут називається верховний бог персів Ахура-Мазда (Оромасд).

106.1. Про проекти колонізації Сардинії було в кн. I, розд. 170. Греки вважали цей острів далеко більшим, ніж він був насправді.

108.1. Кіпр мав велике стратегічне значення. Володіючи ним, греки могли

загрожувати стосункам персів із Заходом, перекрити шляхи фінікійському флоту в Егейське море. Через це греки згодом вирішили прогнати звідти персів.

108.2. Ідеться про мис, який тепер називається мисом апостола Андрія. Географ Клавдій Птолемей назвав його "хвостом бика". Згідно зі Страбоном "Ключі" (Клейдес) були скелястими острівками біля краю цього кіпрського півострова.

109,1. Ідеться про Паніоніон, що вже існував за 50 років до того, а тоді його було поновлено. Відповідь іонійців показує їхню зневагу до кіпріотів, підкорених персами.

110.1. Ця Саламінська рівнина простягається через увесь острів із сходу на захід.

110.2. Дев'ять царів, бо на острові було 9 важливих міст.

111,1. Карійці були народом дуже досвідченим у військовій справі (I, 171).

112.1. Як було в битві при Саламіні на Кіпрі і в битві при Еврімедонті в Памфілії на південному узбережжі Малої Азії в 449 р. до н. е.

112,2. Серп, очевидно, великих розмірів, військова зброя карійців та лідійців (VII, 92).

113.1. Ахейці (власне — протоахейці) прибули з Пелопоннесу на Кіпр ще в XV ст. до н. е., що підтверджується археологічними даними.

113.2. Бойові колісниці були запозичені від хеттів у Єгипті, на Криті і згодом у Греції близько 1600 р. до н. е. На Кіпр колісниці було завезено з Малої Азії. В класичну епоху їх уже не використовували на війні. Можливо, що візники колісниць, які виявилися в битві зрадниками, не були греками.

113.3. Соли на Кіпрі вважали за афінську колонію. Солон відвідав це місто між 590 і 580 рр. до н. е.

114,1. Як героя шанували також і Філіппа, сина Бутакідея (розд. 47).

115.1. Це посилення не означає, що Геродот побував на Кіпрі.

115.2. Прийом підкопів, який часто застосовували перси (IV, 200; VI, 18), вони запозичили в ассірійців та вавілонян.

116,1. Повстання на Кіпрі сталося після битви, про яку розповідається в розд. 102. Проте здається, що поразка іонійців не була такою остаточною, як тут описано. [493]

116,2. Видаючи своїх дочок заміж за знатних персів, перські царі зміцнювали тим свою владу.

118.1. Те, про що Геродот пише в розд. 118-121, він, очевидно, чув у своєму рідному місті Галікарнассі. Карійська річка Марсій (Марсюас) не тотожня з фрігійською річкою такої самої назви, котра є притоком Меандру (Маяндру).

118.2. Мавсола, для якого було побудовано славнозвісний Мавзолей (399— 353 рр. до н. е.).

118.3. Геродот уважав, що військо мусить битися там, де не можна відступати.

119,1. Зевса шанували в Карії в трьох іпостасях: як Карійського Зевса, як Зевса Стратія, або Лабрандейського, і як Зевса Осого (Осогос). Лабрандейський, або Зевс Лабрандей, був карійським богом війни. Символом або атрибутом його була подвійна бойова сокира "лабрис".

122,1. Це була мілетська колонія, яка згодом стала містом у Віфінії (Бітінії).

124,1. Геродот зображує Арістагора авантюристом, який підбив іонійців на повстання з корисливою метою, не взявши участі в їхній боротьбі, а коли він побачив, що повстання не має успіху, він покинув їх. Найімовірнішим є те, що існувало загальне незадоволення перським пануванням, починаючи від 512 р. до н. е., і загальний рух проти тиранів, яких поставили перси. Розмах, якого набуло повстання, і перші його успіхи доводять, що це не було справою якихось авантюристів.

125,1. На Леросі була колонія мілетян. План Гекатая здається якимсь дивним,

126,1. Очевидно, йдеться про місто Дев'ять шляхів (Еннеа годой), що пізніше було названо Амфіполем.